

ШЫН

№7-8
(19044-45)

2018 чылдың
январь 25
четверг

Хүннүн үнери — 08:36
Ажары — 16:48
Хүн дурту — 8:12

Садар өртээ хостуг 12+

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Кажан? Каяа? Чүү?

ДУУН

КИРЖИКЧИЛЕР НЕМЕЖИР

2018 чылдың «Инек — чөмгөрүкчи ма-
» деп социал төлевилелдин бочылгы
киржикчилерин Тес-Хем кожууннун чону
илип эгелзэн. Чыргаланды сумузуун
культура одаанга ук төлевилелдин
чылгы кижигүннерин чон шилип,
даан. Ниити бадылаашкыннарның
үннелдери-биле Ай-Суу Шомбуй биле
айзаана Севилбааның өг-бүлөзи бо
ылгы программаже кирген.

Январь 20-де Самагалдайдан
телевилелдин киржикчилерин чон чыы-
ына шилзэн. Түннелинде оон негелде-
еринге дүгжүп турар 2 өг-бүлени тода-
аткан. Ол болза Яна Чагар-оол биле Ар-
аана Аңгы-оолдун өг-бүлелери-дир.

БӨГҮН

ЧЫЛДЫН ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРИ

Чылдың эң кол төлевилелдери — биче
суурларны база ивижи өг-бүлелерни
еткир төлевилелдерни ам-даа че-
ир кылырын Тываның Чазааның
Даргазы оралакчыларына дааскан.
Бө төлевилелдерин эгелекчилери —
аң-хөө-экономика адыры. Төлевилел
физиниң удуртукчулары О.Д. Натсак,
О.С. Достай, Е.В. Каратаева. «Ивижи-
ер турлааның эт-севи» төлевилелди
евирлээр харысалганы Б.Н. Монгушка
үлээндирген.

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Чазак кижигүннери база муниципал-
ыг тургузуглар удуртукчулары-биле
рттирген аппарат хуралында Шолбан
ара-оол Россияның школаларында
на болуушкуннарже кичээнгейни
лаан. Ол интернеттиң тыва бөлүүнге
ониторингини кылып, элээдилерниң
прессиязын тодараткан дүвүрээзиниң
аналары илередирин айыткан. Оон-
иле чергелештир социал педагогтар
группа эвес психикалыг уругларны тода-
адыр ажилды күштөлдирер ужурлуг.
профилактика ажилдарын калбартыр.
жуун чагыргаларының даргалары
ициал албан черлериниң айыыл чок
руунуң айтырыгларын контрольга ап,
налдаларны болгаш тренировкалар-
ы эрттирерин дааскан.

ДААРТА

КОЖУУННАРЖЕ ҮНЕР

Тывада чаа томуйлаткан иш-
ки херектер сайыды Александр
урнуң киржилгези-биле респуб-
лика девискээринде кем-херек
илгедишкыннериниң байдалын
азак хуралына чугаалашкан. Чаа
ийит байдалды илеткеп, чоокку үеде
ываның барыын кожууннарынче үнер
еп турарын дыңнаткан.

«Тываның чаа иштиги херектер са-
ыды А.А. Шур аппарат хуралына кир-
ип, бистиң ниити айтырыгларывысты
айгарып, кады ажилдап эгелзэни дээш
еттирдим» — деп, Шолбан Кара-оол
емделгээн.

АНЫЯКТАРНЫҢ БОТ-ИДЕПКЕЙИ: ТҮҢНЭЛДЕР

Тывада Аныяктарның бот-
идепкейиниң чылы Эки турачы бол-
гаш волонтержу чылынче эстафе-
тазын дамчыткан. ТР-ниң Баштыңы
Шолбан Кара-оол аныяктарның бот-
идепкейиниң эң көскү түңнелдерин
«Спортчу элитаның» байырлыг
кежээзи ышкаш чылдың-на эртти-
рерин саналдаан. Республикада
Аныяктарның бот-идепкейиниң
чылының байырлыг хаашкынында
киришкен аныяктар ол саналды
диңмиттигадыш часкаашкыннары-
биле деткээн.

Республиканың Национал хөгжүм-
шии театрын ол хүн аныяктарга чүмү-
биле бараалгаткан. Таныштырылганың
хөй санныг стендилерин ийиги каътта
делгээн. «Тываның энэрелдиг чүрөктери»
хөй-ниити организациязының активчиле-
ри байырлыг хемчегниң киржикчилерин
болгаш аалчыларын уткаан. Келген чон
оолдар-биле ужурашып, чедишкыннер-
ни күзеп, тураскаалдыг хөрек демдек-
терин ап турган. Чылды түңнел тура, бо
аныяктар организацияның ажил-ижин
тиилекчиниң диплому-биле үнелеп,
«Чылдың эки турачызы» деп статуетканы
тывыскан.

«Тыва — эрес-дидим чоруктуң де-
вискээри» губернатор төлевилелиниң
«Эрес-дидим чорук школазындан» шокар
хептерлиг оолдарның көрүжү безин ор-
лан-шогаа. Бо оолдар чепсекти адырып-
чыырынга мергежээн, күш-шыдалының
белеткели эки, черден иттинеринге,
олуруп-турарына бодунуң күжүн шенеп
көөрүн аалчыларга сүмелеп турганнар.

2017 чылда волонтер эмчилер элзэн
каш хөйге билдингир эгелээшкыннерни
кылган. Бо удаада байырлалдың таныш-
тырылга кезээнде Тываның Кадык кам-
галал яамызының Аныяк специалистер
чөвүлели-биле кады олар эң-не идепкей-
лиг көскү киржикчилер болган. Оларның
бирээзи тайылбырын бербишаан, хан
базыышкынын хынаан, өскелери бес-
терге УЗИ шинчилелдерни кылып, диш
эмчизи күзөлдиг кижилерниң диштерин
хынап, сүмелерни берип, өске-даа ачы-
дузаларны организаастаан.

Дээди Хуралдың Даргазы Каң-оол
Даваа аныяк эмчилерниң хайгаара-
лы-биле, чаа төрүттүнген чашты шын
чөргээринге мастер-классты эрттиргени
солун. Тываның Баштыңы Шолбан Ка-
ра-оол аныяк эмчилерниң санал-онал-
дарын база хөй-ниити ажилдарының
түңнелдерин улуг кичээнгей-биле
дыңнап, оларның бот-идепкейлиг чоруу
дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Ын-
чангаш ол кезээ «Чылдың эгелээшкини»
кол номинацияның тиилекчизиниң дипло-
мун база бир тураскаалдыг статуетканы
Тываның Кадык камгалал яамызының
Аныяк специалистер чөвүлелиниң алга-
ны чөптүг.

Тываның аныяктарында чогаадыкы
эгелээшкыннер хөй дээрзин байырлыг
хемчегниң киржикчилери бадыткаан.
Алексей Чыргал-оол аттыг Кызылдың

Байырлыг кезээ үезинде.

уран чүүл колледжизиниң башкылары
база студентилери өңгүр чараш ажил-
дарны делгээн. Ол дээрже чураан чурук-
тар, бижутерия, чонар-даштан чазаан
чүүлдер болгаш өске-даа кылыглар-дыр.
Кызылдың уран чүүл колледжизиниң
студентизи Анай-оол Ендан 2017 чылда
Дубайга WorldSkills делерей чемпиона-
дынга «Даштан чазаныр ажилдар» хе-
виринге киришкен. Ынчангаш Анай-оол
ол кезээ Тываның Баштыңын бодунуң
кылып белеткеп алганы «WorldSkills»
аныяк профессионалдар» деп нацио-
нал чемпионаттың таныштырылга
стендизиниң чанынга уткаан. Анай-оол
Енданның үлегери аңгы-аңгы профучи-
лищелерде ажилчын мергежилдерде
өөренип турар өске оолдарның хей-
аьдын көдүргөн.

Анна Салчактың пөс-таавыдан уруг-
ларга чогаадыкы ажилдары — вигвама-
лар, уруглар оруннарныга өңгүр, чымчак
кыдыглар, адын бижээн сыртыктар бир
онзагай. Тываның Баштыңы Анна-биле
чугаалажып тура, республикада даара-
ныр бүдүрүлгө катап тургустунуп турарын
чугаалаан. Тываның Чазаа-биле керээ
чарып алган «БТК групп» россияжи хол-
динг тус черниң даараныкчыларының
деңнелин аңгы демделгээн. Амгы мастер-
лер дыка тывынгыр, чогаадыкы, соц-
четкилерде арыннарында боттарының
ажылдарын көргүзүп, арга-дуржулгазын
солчуп турар болгаш, ол ажил-херекке
күзөлдиг кижилерниң сонуггалы улуг

болуру чугаажок. Уран-шевер Тана Сат
хөмдөн эки шынарлыг сумкаларны даа-
рап турар, оон аңгыда херээжен кижилер-
ге хептерин база көргүскөн.

Таныштырылга шөлдериниң ол чүглө
чамдыызы-дыр. Хоорайның активчиле-
ринден аңгыда, кожууннардан аныяктар
база ол кезээде хөйү-биле келген. Эр-
зинчилер 2017 чылда боттарының девис-
кээрлерин чаагайжыдып алганнар. Чи-
жээ, алдарлыг мөге Арзылаң Күдерекке
тураскаалды туткан.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губер-
натор төлевилелиниң киржикчилериниң
стендизи онзагай черни элзээн. Аныяк-
тарның Бот-идепкейиниң чылын хагган
хемчегде Чимис Сырат өөнүң ишти-биле
киржип келгеннер. Тываның Көдээ ажил-
агыын хөгжүдеринге Тес-Хем кожууннун
Шуурмак суурдан аныяк малчынның
идепкейи туружун демдегеп тура,
Тываның Баштыңы кыштаглаашкын кайы
хире эртип турарын сонуграп, аныяк өг-
бүлөгө чедишкыннерни күзээн.

Национал театрың улуг залына
кежээниң байырлыг кезээ — Аныяктарның
бот-идепкейиниң чылының хаашкынын
эрттирген. Кежээниң эң-не онзагай хемчээ
— «Чылдың эгелээшкыннери» мөөрейниң
тиилекчилерин шаңнап-мактаары-биле
доозулган. Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол биле Дээди Хуралдың Дарга-
зы Каң-оол Даваа дипломнар болгаш
тураскаал статуеткаларны тывыскан.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

АНЫЯКТАРНЫҢ БОТ-ИДЕПКЕИ: ТҮҢНЭЛДЕР

ТР-нің Баштыңы Ш.Кара-оол, ДХ-нің Даргазы К.Даваа
"Медээ-Хаан" төлөвилелдин удуртукчузу
Б.Монгушка шаңналды тывыскан соонда.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

"Чоннуң оолдары" шимчээшкин «Амыдыралдың кадык омур-хевир» номинацияга тиилээн. "Социал сайгарлыкчы чорук" номинацияга Шагаан-Арыг хоорайда «Знайка» ("Биилиргекпей") уруглар сайзыралының төвүнүң удуртукчузу Чаяна Чамбал шылгараан. "Чылдың тулган социал төлөвилелдинге" "Хатико" төлөвилел төлөптүг болган. Оң удуртукчузу Анна Мурыгинага дипломну тывыскан. "Техниктиг чогаадылга адырында инновация" номинацияга Тываның күрүнө университетинин интеллектуалдыг өнчү болгаш технологиялар трансфери килдистиң эргелекчизи Чингиз Ховалыг шылгараан. Иркутск хоорайда тыва чаңгыс чер-чурттугларның бөлүүн эки ажилдыг тыва студент чаңгыс чер-чурттуглар демнежилге кылдыр чарлаан. Каттыжышкынның президентизи Сайзана Седен-Дамбага шаңналды тывыскан. «Культура болгаш уран чүүлдүң хөг-

жүлдезинге үлүг-хуузу» номинацияга "Медээ-Хаан" төлөвилел тиилээн. Ансамбльдин удуртукчузу Байлак Монгуш дипломну алган. «Тываның энерелдиг чүректери» төлөвилелдин

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол эмчилериниң саналдарын
кичээнгейлиг дыңнап турары.

удуртукчузу Орлан Узум "Аныяктарның Тыва-Медиазы" номинацияга тиилээш, дипломбиле шаңнаткан. "Тыва — эрес-дидим чоруктуң девискээри" номинацияга Чаян Чымбаның удуртуканы «Эрес-дидим чоруктуң школазы» төлөвилел шылгараан.

«Чылдың эгелээшкени» номинацияга Тываның Кадык камгалал яамызының Аныяк специалистер чөвүлели, а «Чылдың эки турачылары» номинацияга "Тываның энерелдиг чүректери" тиилекчи болганын сагындыраал.

Россияның элээди оолдар, уруглар төвүнүн специалисти Эртине Кууларга, Аныяктар яамызының кол специалисти Айдың Монгушка, Чадаананың 1 дугаар ортумак школазының директору Буян-Билэг Ооржакка, Перинаталдыг төптүң УЗИ эмчизи Кармела Хайбыга, "Тувинская правда" солуннун

редакциязының чурук каас-талга килдизинин эргелекчизи Виктория Лачугинага Аныяктарның бот-идепкеинин чылында социал уjur-дузалыг төлөвилелдерде чедишкенини болгаш идепкейлиг киржилге-зи дээш Тыва Республиканың Баштыңының өөрүп четтиришкенин чарлаан.

"Шолбан Валерьевич, эрткен чылын аныяк журналистербиле ужурашкаш, "Тываның аныяктары" солуннун редизайн төлөвилелдин деткээниңер дыка өөрүнчүг болду. Журналистика боттарын шенеп чоруур школачылардан баазаны хевирлеп алган бис. Эрткен чылын оларның чамдызы журналистика салбырларынче дужаап кирип алган. Бо чылын "Тываның аныяктары" солуннун 85 чылдаан юбилеи. Силер-биле ужуражылгада чугаалашкан ажылывысты уламчылап, шупту бодалдарывысты боттандыраар бис" — деп, Виктория Лачугина чугаалаан.

Эки турачының болгаш волонтернун чылынга эстафета-

Артыш Монгуш.

ны дамчытканы уттунду кылдыр арткан. Эстафетим-демдээ чүрек болган. Эрачы болгаш волонтер кичилгавырлыг мөзү-бүдүжү-релдиг чүрээнде болгаш гек сеткилинде деп аны санап турар.

Тываның Баштыңы парлалга алба

"Аныяк профессионалдар" стенизинин баарында
Кызылдың уран чүүл колледжизинин студентизи.

Январь 23-те РФ-тин Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының коллегиязы болуп эрткен. Аңаа Иштики херектер яамызының 2017 чылда ажылын түңнөп чугаалашкан. Коллегияның ажылынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкен.

РФ-тин Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыдынга чоокта чаа томуйлаткан болгаш, сайыт Александр Щур республиканың иштики херектер органнарының 2017 чылда ажылынга бодунуң үнелелин чиге бербейн, илеткелинге регионда амгы үеде оперативтиг байдалды сайгарып, иштики херектер органнарының ажилдакчыларының шиитпирлээр уjurлуг айтырыгларынга доктааган.

Оң илеткээни өзүгаар алырга, Тывада кем-херек үлгедиглеринин саны ниитизи-биле көвүдээн-даа болза, өлүрүшкүннер болгаш кижилериниң амы-тынынга айылдыг херектер элээн кызырылган. «Эрткен чылдарның» деп санаар кем-херектерни истеп тывары барык 2 катап көвүдээн.

Наркотиктиг болгаш кижилериниң угаан-медерелин албаарадыр өске-даа хоралыг бүдүмелдерни бүдүрүп кылып, өске девискээрлерден кири сөөртүр болгаш садар кем-

херек үлгедиглери-биле демиселди улам күштелдирерин республиканың иштики херектер сайыды генерал-майор Александр Щур кол сорулгаларның бирээзи деп демдеглээн.

Спирт болгаш өске-даа эзиртир суксуннарны хоойлуга чөрүштүр өске регионнардан кири сөөртүр болгаш садар чорук-биле демиселге республиканың удуртулгалының талазындан иштики херектер ажилдакчыларынга деткимчезин сайыт демдеглээн. Автомобиль шассизинге тургустунган, ГИБДД-ниң шимчеп чоруур постунун Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун шиитпир-биле республиканың акша-хөреңгизин биле садып бергени наркотиктиг бүдүмелдерни болгаш арага аймаан Тываже кири сөөртүрүн Абакан — Ак-Довурак аразында автоорукка илередип тыварынга дыка улуг дуза болган.

Хамаатыларның хууда өнчү-хөреңгизин оорлаар чорук-биле демиселди күштелдирерин чугула дээрзин республиканың иштики херектер сайыды Александр Щур илеткелинге айыткан. Тываның девискээринге 2017 чылда үлгеткен кем-херектерниң 47 хуузу хамаатыларның хууда өнчү-хөреңгизин оорлааны болган. Мал оору 2017 чылда 5 хууга көвүдээн. Хамаатыларның 3 муң ажыг малын оорлаан, оларның элдеринге 65 миллион рубль ажыг когаралды

чедирген. Мал оорун болдурбас дээш, профилактикага ажилдарны чорударынче кичээнгейни сайыт угландырган. Малдың элдеринин харысалгалының дугайында айтырыгы база Александр Щур көдүргөн. Боттарының өнчү-хөреңгизин дээш мал элдеринин хоойлу өзүгаар харысалгалының дугайында хоойлужудулга инициативазын Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) чоокку үеде кириер деп турарын иштики херектер сайыды дыңнаткан. Малдың элдеринин хөй кезин мал-маганын кадарбайн, сула одарладып тургаш, оорларга алзып турары шын болгай. Мал элдеринин хоойлу өзүгаар харысалгалының дугайында хоойлужудулганы Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) хүлээп алып болза, ол чүүл мал оорунуң эвээжээринге салдарлыг-даа болур чадавас.

25 мундан эвээш чурттакчылыг девискээрлерге полиция тургузугларын кызырып, иштики херектер килдистерин каттыштырганы көдээге мал оорунуң көвүдээринге салдарлыг болган. Тываның байдалында полицияның көдээде килдистерин кызырганы аңаа корум-чурумну тударынга, кем-

херек үлгедиглери-биле демиселге багай уjurлук болганын тайылбырлап, полиция килдистерин көдээ черлерге катап тургузарының дугайында айтырыгы Тываның Баштыңы Федералдыг эрге-чагыргаларның мурнунга үргүлчү тургузуп келген. Шолбан Кара-оолдун ол күженишкениниң баштайгы түңнелдери көстүп эгелээн.

Республиканың иштики херектер органнарының ажылының 2018 чылда кол угла-нышкыннарының бирээзи эки турачы улусчу дружиналар-биле идепкейлиг сырый ажилдаары деп демдеглээн. Тывада амгы үеде 80 улусчу дружина бүрүткеттинген, оларда 1470 киж эки тура-биле кирип турар. Эки турачы улусчу дружиналарның кежигүннеринге төлевир, чиигелдер дээш оларның идепкейлиг чоруун көдүреринге идиг болур чүүлдерни республиканың хоойлужудулгалында быжыглаан. Нийтиелге корум-чурумну камгалаарыга иштики херектер органнарында дээштиг дуза дээш Тываның Баштыңына РФ-тин иштики херектер сайыдының бирги оралакчызы Александр Горовой өөрүп четтиргенин илереткеш, Тываның эки аргадуржулгазын Россияның өске

Кады ажилдажылга

ЧАА КӨРҮШ-БИЛЕ

регионнарынга ажылгаарыгула деп демдеглээн.

Иштики херектер яамызы коллегиязынга чугаала көргөн айтырыгларга бод хамаарылгазын: «Чаа көрүш чүүлдерни дораан-на эске каар-дыр. Иштики херектер сайыды Александр Щур полиция ажылында четпестерни «чылдагааннар-биле чажыр дээрзи илдең-дир. Яамы тургузугларының удуртукчырынга оларның ажылында пестерни болгаш шиитпир айтырыгларны дорт айыт Кадрлар-биле ажилды эде апаар-дыр. Полицияның кучастоктарында, кудумчул да болгаш өске-даа черле ажилдакчылар чедишпейн да, ИХЯ системазында хутуг албан-дужаалдар бар-а «Аныяк өг-бүлөгө — кышт дээш өске-даа социал уjurзалыг төлөвилелдерни поли бодунуң албан-хүлээлгелери дүүштүр бисти деткири ко чугула. ИХЯ-биле кады д ниг ажилдааш, арагалааш мал оору, көдээде кем-хө үлгедиглери-биле чедиш ниг демисежи болур бис деп, Тываның Баштыңы Шол Кара-оол илереткен.

"Шын" солуннун нийлел-политиктиг килди

Бөгүн, январь 25 — Студентилер хүнү

КАЙГАМЧЫК СОЛУН ЧЫЛДАР

Россияга чылдың-на январь 25-те студентилер хүнү байырлап турар. Студент чылдар — кижилер бүрүзүнүн чуртталгазында эң-не онзагай, кайгамчык солун үелер. Амыдырал-чуртталганың агамы хайныгып турар чылдар ол. Байырлап бүдүүзүндө Тываның күрүнө университетинин көдээ ажыл-агый факультетинин агрономия салбырының 4-хү курсчузу, бурунгаар көрүштүг, идепкейжи, хей-ниитичи студентилеринин бирээзи Белек-кыс Санчай-оолду номчукчуларывыска таныштырар-дыр бис.

КЫРГАН-АЧАЗЫН САЛГАП...

Белек-кыстың өскөн-төрзөнү — Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг хоорай. Үшкү класска өөренип тургаш, бичии кысчыгаш бүлө альбомун ажып көрүп турган. Ооң сонуургалын бир чурттуг хаара туткан. Ында делгем шөлде улуг трактор чанында бедүүн ажылчын хеп кедип алган эр кижилер турган. Авазындан кытырарга, Белек-кыстың агроном кырган-ачазы Шойюр-оол Түлүшович Санчай-оол болган. Агроном — республиканың төңчү шөлдеринге элбек тараа тартып ажыл-ишти башкарып, чонун чөмгөрип чоруур кижилер. Ынчангаш кырган-ачаңга «оргоарланып чор, уруум» — деп, авазы чугаалаан. Авазының ол аягы сестери Белек-кыстың келир үеде мергежил шилип алынынга салдарлыг болган. Ынчалдыр Шойюр-оол Түлүшович боду безин билбейн уйнуунга мергежилдин дамчытканы ол. Школачы чылдарында Белек-кыстың агроном болур күзели лам күштелген. Ногаанчыдылга чылдарында идеякейлиг кирип, янзы-бүрү өңнүг чечектер тарып, күш-ажылының үрүнчелин четтикпейн манаар турган.

БИРГИ БАШКЫЛАРЫ

2014 чылда агроном болур элин боттандырып, Белек-кыс КУ-нун агрономия салбырының бирги курсчузу апарган. Ол Тываның хөргүзүнүн бирги инжилекчилери, кафедраның

Белек-кыс Санчай-оол.

үндөзилекчи башкылары Владимир Дамбаевич биле Ольга Александровна Назын-оолдар биле ажилдаан чылдарын улуг аас-кежик деп санап чоруур. Эрткен чылын баштайгы хөргүзүн шинчилекчилеринге тураскааткан мемориалдыг самбыраның байырлыг ажыдышканынга киришкени анык студентиге улуг чоргаарал болган.

ҮЗЕЛ-СОРУУ КЫЗЫГААР ЧОК

Белек-кыс — Бүгү-российжи, республика чергелиг эртем-практиктиг конференциялар, олимпиадалар, мөөрейлер, фестивальдарның идепкейлиг киржикчизи, хоочуннарга болгаш арга-шинэе кызыгаарлаттырган уругларга ачы-дузанын чедир чоруур энерел сеткилдиг волонтерларның бирээзи.

Агрономия салбырының кол сорулгазы — тыва сорттуг үрезиннерни сайзырадыры. Тывага горчица болгаш редька өстүреринин талазы-биле диплом ажылын кылып турар. Бир эвес республикага студент кыстың төлевилели амыдыралда боттаны бээр болза, кандыгдаа химиктиг холуксаа чок, чөмгө ажыглаар эки шынарлыг горчицаны, редька үзүн бүдүрери пла-

наттынып турар. Бо үнүштер эм шынарлыг болгаш, кадыкшылга дыка ажыктыг.

Ол бүгү күзөл, сорулгазын боттандыра-биле технолог азы эколог мергежилди немей чедип ап, Россияның бир дээди өөредилге черинин магистратуразын доозар сорулганы салган. Технолог мергежилди чедип алгаш, үстүндө айыттыг төлевилелин амыдыралга боттандырып, арат ажыл-агыйын ажыдып ап болур. Эколог мергежилди шилип алгаш, хоорайның эң нарын айтырыгларының бирээзи хөө кара ышты арыглаар талазы-биле аргаларны тып болур. Тываның келир үеде экологтуг байдалы студент кысты дүвүредип турары илдең. Белек-кыс бүгү талазы-биле чөмсөгелни-биле өске регионнарның арга-дуржулганын өөренип эгелзэн.

ХӨЙ-НИИТИ ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫНДА

Бирги курска өөренип кирип алгаш, хөй-ниити чуртталга бажыңының бир өрзелинге 3 уруг чурттап эгелзэн. Үр-даа үе эртпээнде олар найыралдажып, чарылбас өңнүктөр апарганнар. Үшкү каътты долузу-биле көдээ ажыл-агый салбырының студентилери элзэн. Чем кылыр өрзөлгө оочурлап аш-чем кылырын студент бүрүзү билер. Кожууннардан кайы-бирээзинин ада-иези дириг хой чорудуп бергенде, ол хүн оларга улуг байырлап дег болур. Бир дембиле хожон өзеп, ишти-хырын аштап, чаагай амданныг кара миннү бүдүн салбыр чооглап турарын бодап кээрге, дыка солун. Стипендия алган хүнүнде уруглар окташкаш, 30 дугаарлыг ГАЗ-ельдин төңчү доктаамында РПС баазындан хааржак-хааржаа-биле аш-чемни саттынып алыры чаңчыл апарган.

КОЖУУННАРДАН ДЕТКИМЧЕ

Төрзөн чуртунга өөренири чийк деп чүлдү бистиң студентилеривис эки билер, чүге дизе оларга найысылалда дөргүл-төрели-даа дузалажыптар. Оон аңгыда кожуун чагыргаларының студентилери-биле ужуражыр чаагай чаңчылы база бар болгай. Ол ынчан кожуун чагыргазының төлээлери анык чаңгыс чер-

чурттугларына арга-сүмезин кадып, соцпакет деп адаарывыс деткимчени көргүзүп турар.

Тергин өөредилгелиг студент бүрүзү стипендия алыр. Ынчангаш олар ону чедип алыры-биле кызымаккай өөренип, университеттин хөй-ниити амыдыралына идепкейлиг кирип турар. Оон аңгыда онза шылгараан студентилерге РФ-тин Күрүнө Думазының депутаты Лариса Шойгу, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, ТКУ-нун ректору Ольга Хомуш-ку оларның стипендияларын тыпсып турары — оларга улуг моральдыг болгаш материалдыг деткимче, бурунгаар чүткүүрүнге идиг беришкен.

РЕКТОРНУҢ БАЛЫ

Чылдың-на январь 25-те студентилерге ректорнуң балын эрттирип турар. Бо чылын база Виктор Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрына студентилер Татьяна хүнүн байырлаарлар. Аңаа уруглар чараш платьелерин, оолдар смокингилерин кеткеш, вальска долганырлар. Белек-кыс база чаңгыс курсчулары-биле аңаа кирип, байырлаар. Студентилер байырлаалыга «Тергин доозукчу» деп университет чергелиг болгаш Россия чергелиг аныктарның бизнес-төлевилелдеринин мөөрейлеринге шылгараан оолдар, кыстарны шаңнап-мактаар. Кордакчыларның аразында бо чүлдүң маадыры база бар. Ынчангаш аңаа тиилелгени чедип алырын күзедим.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ ЫНАК

Белек-кыс өөренип турар эртемнин, башкыларының, төлевилелдеринин, планнарының дугайында чугаалап ора, каратарында оттар хып турарын эскердим. Шилип алган мергежилге ынак дээрзи оон-на көскү. Ооң сеткил-хөөнү, хей-аъды бедик, бодунун сорулгаларын чедип алыр дээш, бүгү-ле күжүн салырынга белең, быжыг турасоруктуг, изиг чүткүлдүг. Анык кыстың чаа дидим эгелээшкени кезээде чедишкенин болурун күзедим.

Россияның аңгы-аңгы хоорайларында өөренип турар база Тываның шупту студентилеринге Татьяна хүнүн таварыштыр изиг байыр.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган чуруу.

Интернет-төлевилел

КУШ-АЖЫЛДЫҢ КИЖИЗИ

2018 чылдың март эгезинде «Күш-ажылдың кижизи» деп Россияның үшкү кино фестивалын болгаш интернет-төлевилелди организастан эрттирер. Чуртта, ниитилелде күш-ажыл кижилеринин эрге-ажыының кудулап бар чыдарына хары кылдыр фестивальды эрттирерин шиитпирлээн.

Бүгү делегейин эң-не үнелиг чүүлдерин хевирлеп тургузарына күш-ажылчы мергежилдин кижилери кол черни ээлеп турар. Бүгү-ле үнелиг чүүлдерни олар боттарының холдары-биле тудуп кылып, салым-чаяаны-биле чогаадып, бүдүрүп чоруурлар. Күш-ажылдың ат-алдарын бедидип, күш-ажылчы мергежилдерни алдаржыдып көргүскен кино-төлевилелдерни болгаш кыска хемчээлдиг киноларны фестивальга кириштирер.

Фестивальдың кол сорулгазы болза, бойдустан салым-чаяанныг, ус-шевер холдарлыг кижилерин чурттуң экономиказынга, чонун амыдырал-чуртталга байдалдарын экижидеринге кирип чоруур үлүг-хуузуң, ажыл-ижинин уjur-дузанын көргүскен төлевилелдерни ниитилелге көргүзери. Кижинин угаан-медерели-биле чогаадып кылган компьютер-роботтардаа, станоктар-даа күш-ажылчы кижилерни солуп шыдаас.

Ынчангаш бо фестивальга тергин төлевилелдерни шаңнап-мактаар. Кол шииткекчилерин шилип көргени-биле дараазында номинацияларны доктааткан: «Тергин кино», «Тергин кино-төлевилел», «Тергин режиссура», «Тергин оператор ажылы», «Тергин саунд-трек», «Тергин кино-төлевилелдин актеру (актриса)» дээш өске-даа.

Оон аңгыда «Аныктарның тергин төлевилели болгаш грантыны ажилдап кылганы», «Тергин интернет-төлевилел», «Тергин телепрограмма», «Интернет-төлевилелдин тергин маадыры», «Телепрограмманың тергин маадыры» деп номинацияларга тускай шаңналдарны бээр.

Ол ышкаш фестивальдың Дээди шаңналын, кино-төлевилелин болгаш кыска киноларны тергин ажилдап кылганы дээш акша грантыларын тустуунда тыпсыр. Фестивальдың киржикчилеринге акша болгаш тускай шаңналдарны, хүндүлел бижиктерни база тыпсыр.

2014 чылдың январь 1-ден орай эвес үеге дүжүр сценарийлерни, киноларны, телепрограммаларны болгаш видеороликтерни кириер. Фестивальга киржир авторлар боттарының дугайында таныштырган чагыгны дараазында электронуг адресче чорудар: trufest@mail.ru. Чагыгларны 2018 чылдың февраль 1-ге чедир хүлээп алыр.

Бистиң корр.

Айтырыг — харыы

НАЦИОНАЛ ПАРК КАШ ХАРЛЫГЫЛ?

Эки! Библиотекага «Шын» лунун архивин ажып көрүп тургаш, мындыг медээ номдум. Хоорайывыстың чанын-парыгывыс дугайында бир шкы интервью берип тура, ынчаар сактып чугаалаан: 1929 чылда чүве. Кызылдың дүдүктөн ортулуун хоорайның рттакчыларына дыштаныр, элгүүстээр сад кылыр деп итпирлээн. Ынчаарда ол чер эрге муңгаш арга-ла болгай. араганның, сөөскеннерин, аштап турган бис. Оңгул-нигил черлерни дескилеп, ирик-риилерни чайладып турган. Ынчан шимчээр чаңгыс техника-ла дугуйлуг трактор тур-

ган. Ол техниканың ажыктын кайгап, харап пат-ла турар бис. Бисти удуртуп турар кижилерин аразындан Биче Хурал даргазы Чүлдүмнү, ынчан ажилдавышаан, өөренип турган Самбууну сактыр-дыр мен. Бистиң башкыларывыс Шагдыржап (Аревз ТК-ның даргазы) биле моол дыл кырынга үнүп турган «Шын» солунун редактору Комбужап база-ла бистиң-биле деңге ажилдап хүнзээр чүве...» («Парк — дыштанылга зонасы». «Шын» солун, 1975 чыл, июнь 18).

Кысказы-биле чугаалаарга, хоорай садын 1929 чылда тургускан деп бодадым. Ынчаарга бо 2018 чылды Тыва

Республиканың национал парыгының юбилейлиг чылы деп санап турар. Чүге бо чылдар дүүшпейн турар чоор? Аргалыг болза бо айтырыгга тода харыыны бээрин диледим.

Дамырак ЧОДУ, К.И. Чуковский аттыг библиотеканың ажылдакчызы. Номчукчуус Дамырак Чоодунун айтырынга хары кылдыр Тыва Республиканың Култураның болгаш дыштанылганың национал парыгының интернетте сайтында бижээн төөгүзүн кысказы-биле таныштыраал: «Национал парк утундурбас төөгүлүг, ооң төөгүзү Тываның база найысылалдың

төөгүзү-биле тудуш. Ол Тыва Арат Республика турда 1928 чылдың апрель 5-те тургустунган. Ол үеде хоорайга чаңгыс-ла ногаан оазис ол турган. Ынчан парк чаагай-жыттынмаан, ынаар кирерде, арыкчыгаштарны манзалар, даштар кырлап кежер, бедүүн хөрмуниг турган. Довурак-доозун көдүрлүп, ыяштарны, кижилерин идик-хевин шыва аптар турган...» деп бижээн.

Ынчангаш бодап көөрге, парк 1928 чылда ажиттыганада болза, чаагайжыттынмаан турган. «Шын» солунда үнген чүүлде автор эш-өөрү-биле парктын чаагайжыдылга ажилдарына 1929 чылда кирип турганын бижээн-дир.

Алдынай СОЯН.

Иштики херектер яамызы дыңнадып тур!

Тываның экономиказын сайзырадырының планында көдээ ажил-агыйны мурнады хөгжүдөрүн көрүп турар болганда, көдээ чоннуң хөй кезин амыдыралын мал-маган-биле сырый холбаштырып турары чөп. Харын-даа дыка хөй өг-бүлелерде азырап чоруур малы амыдыралдың кара чаңгыс чөмгөрүчү болуру чажыт эвес.

ТР-ниң иштики херектер сайыды полицияның генерал-майору Александр Щур республикада эң-не неперенгей кем-херек үлгүдешкининиң бирээзи — мал-маган оорунга удур демиселди күштөлдирериниң дугайында оперативтиг хурал болуп эрткен. Аңаа бо кем-херек үлгүдешкининиң удур ажилдап турар полиция ажилдакчылары 2017 чылда кылып чоруткан ажилдарының түннелдерин илеткээн.

Хуралга хүннүң чидиг айтырын шийттирлеп тура, генерал-майор бо талазы-биле ажилдап турар адырларның удуртукчуларына мал оорунга удур күштүг демиселди чорудары-биле тускай

Оорнуң оруу муңгаш

ДЕМИСЕЛДИ КҮШТЕЛДИРГЕН

даалгаларны берген. Оларның бирээзинге, тускай хыналда албаннары-биле кады ажилдажылганы чорудары. Эът аймаан садып турар садыг-саарылга черлерин үргүлчүлөлдүг хайгааралга ап, саарылгада бар эъттерге хамаарыштыр чөлшээрел шынзылгаларының хыналдазынче кичээнгеи салыр. Бо талазы-биле өске-даа оперативтиг үнүшкүннерни удаа-дараа чорударын дааскан.

Чогуур албан черлеринден чөлшээрел бижик чок мал-маган сөөртүп чораан кижилерни илередип турары-биле орук-патруль албанының ажилын шыңгыраткан.

Ооң-биле чергелештир чурттакчы чон аразына мал оорун баш удур бол-дурбазы-биле суртаал ажилын чоруда-рының дугайында шыңгы чугаалашкан. Маңаа кожуун, сумулар чагыргаларының болгаш тус черниң бот-башкарылга органның төлээлериниң киржилгезин чедип алыры кончук чугула дээрзин сайыт демдеглээн.

Оперативтиг хуралга мал оору-биле чидиг демиселди чорударына болгаш оорлаткан малды "изии-биле" истеп тыварына хамаарыштыр өске-даа айты-рыларны шийттирлээн.

МОБИЛЬДИГ БАНК ТАВАРЫШТЫР

Эрткен чылдың декабрь 29-та Кызыл хоорайның чурттакчызы, 19 харлыг хамаатының агар-санындан мобильдиг банк таварыштыр 3600 рубль түңнүг акшазын бир-ле билдинмес кижиге уштуп апарган.

ИХЯ-ның Кызыл хоорайда килдизинге ол дугайында билдиришкенин когараан кижиге кириген соонда, РФ-тиң 158 Кеземче Кодексиниң 158 чүүлүгө үндезилээш, херекти оттурган. Истелге үезинде тодаратканы болза, когараан хамааты соталыг телефонунун операторун солуп тура, мобильдиг банк кожуп каан эрги дугаарын өжүртпээн болган. Оперативтиг ажилдакчыларның чоруткан хемчеглериниң түннелинде Кызыл хоорайның 24 харлыг чурттакчызы каразыттырган. Туттурган хамааты байысаалга үезинде кем-херекти үлгүткениниң дугайында миннип чугаалаан.

РФ-тиң Кеземче Кодексинге үндезилээш, мындыг оор херек дээш 2 чылга чедир хосталгазын казыдып шийттирип болур.

Ынчангаш соталыг телефонунда коштунган мобильдиг банкыны ажыглап тура, кончук кичээнгеи болурун полиция ажилдакчылары чонга сагындырып турар.

Бирээде, бир эвес мобильдиг банк кожуп каан сим-карталыг телефонун чидирипкен болза, ол-ла дораан банкының ачы-дуза чедирилгезин өжүртүр. Үр үениң иштинде сим-карта ажыглаттынмай барган таварылгада соталыг харылзаа опраторлары ол дугаарны өске улусче

Кичээнгеи де назы четпээннер

ЧИТКЕН ЭЛЭЭДИЛЕР

Январ 12-де хүндүс бажыңдан үнгөш, чанып келбээн элээдилерниң дугайында билдиришкени январь 13-те Иштики херектер яамызының Кызыл хоорайда дежурный кезээнге кирген.

Оперативтиг ажилдакчыларның чоруткан хемчеглериниң түннелинде Оор-жак Лопсанчап кудумчузунун хөй чурттакчылыг бажыңнарының бирээзиниң подъезинден 7-ги классчылар тывылган. Аңаа чүгле ол ийи элээди оол эвес, а оларның-биле кады дөрт школачы оолдар турган. Орта танывазы оолдун хөлезилеп алганы квартиразына хонганының дугайында элээдилер шагдаа ажилдакчыла-

рынга чугаалап бергеннер.

Полиция ажилдакчылары назы четпээннерге моон соңгаар өске өлгөргө хонуп, чоок улузун коргутпазының дугайында профилактиктиг ажилдарны чоруткан.

Административтиг чурум үрээш-киннериниң дүрүмүнүн 5.35 дугаарлыг чүүлүгө үндезилээш, ада-ие хүлээлгезин күүсетпейн турар дээш, оолдарның ада-иелеринге административтиг протоколду долдурган. Оон аңгыда 20.22 дугаар чүүлге үндезилээш, 16 хар чедип, назы четпээн ажы-төл чанынга эзирик турганы дээш, ада-иелерниң бирээзинге административтиг протоколду тургускан.

АВТОИНСПЕКЦИЯНЫҢ САГЫНДЫРЫ

Тываның гидро-метеорологтук төвү бо хүннерде республиканың девискээринге агаарның температуразы сооп, казыыр 43-48 чедип, соңгу-барыын чүктүн хаттын дүргени секундда 12-17 метр чедир күштөлирин база аргыжылга оруктарына дожаңналышкын тыптып, озал-ондактыг байдалдар туруп болурун дыңнаткан.

Маңаа хамаарыштыр күштүг сооктарда узун орук чоруурундан ойталап, аргышкан чоннуң, эш-өөрүнүң болгаш чоок кижилериниң кадыкшылын, амытынын озал-ондакка таварыштырбазын Күрүнениң авто-инспекциязы чолаачыларга сагындырып турар.

Бирээде, чолаачы бүрүзү үнүшкүннер мурнунда агаарның байдалын кичээнгеи өөренип көөр дугайында орук шимчээшкениниң дүрүмүндө тодаргайы-биле айтып бижээн. Чолаачының хензиг частыры дээш улуг орук-транспорт озал-ондактары болуп турар. Ынчангаш соок үелерде, харлыг дүвүлүг хүннерде автомашина башкарада, бедик аргадуржулга кол негелде болур.

Ийиде, үнүшкүн мурнунда автомашинаның даштыкчырыдар херекселдерин хынап алыры. Чүге дизе туманның да, хар чаап турар үеде, машиналардан үнгөн ыш аразына чораан орук чорумалын, чадаг кижини чолаачы эскербейн барып болур айыылдыг. Ынчангаш агаарның мындыг өскерилгелеринде автомашинаның маңын өй-хемчээлдиг

ажыглаары чугула.

Үште, чааскаан орук чорууру зыңарза, ол дугайында чоок лериңерге кажан чоруурунарны чедериңерни дыңнадырын утпана.

Дөрте, албан чорууру ужурга рышсыңарза, орук ара болу берип айыылга баш удур белеткенип ал. Машина-техника-даа үрелип, орук ондаа-даа болу берип болгай. Ынчангаш дуза чедирилгезин манап орап үеде чылыг идик-хевинерни, одаг сал ажыглаар херекселдерни, кывар материалдарны, аш-чемни артыдыг ап алгаш чорууру күзөңчиг.

Бир эвес орукка чоруңарда, орук үрелген, дуза дилээн автомашинаны даглаан кижилер таварышса, олар чедиреринден кажан-даа ойталап.

Болган автоавариянын, үр машинаның дугайында чоогунда такчы чоннуң черниң чагырга чеге азы полиция пунктузунга дамчыдыңар!

Хүндүлүг чонувус, орук чорумал Туманның үеде халдып чораан чылар силерни эскербейн барып айыыл барын үргүлчү кичээнгеи чоруңар. Айыыл-халаптан боттары камгалап, чүгле чогуур "зебра" (ш) кижиглерден эртип, орук кыдыкылаштажып аргыжыңар.

Медээлерни ТР-ниң ИХЯ-ның ОШ (ГИБДД-нин) дежурный кезээнге 8(394-22) 5-66-11, 5-66-29 дугаарларлыг телефоннарже дол-

Айыыл-хала

ҮПТЭЭШКИН ХЕРЭЭ

Эрткен чайын Улуг-Хем кожуунун Багланай чайлаанга хой кадарып чораан малчының 5 шээр малын күш-биле хунаап апарганының дугайында медээ ук кожуунда ИХЯ-ның дежурный кезээнге келген.

Хамаатының билдиришкенинге үндезилээш, Россия Федерациязының Кеземче Кодексиниң 161 чүүлүнүн "а"

пунктузу-биле кеземче херээн отту.

Оперативтиг хемчеглерниң түннел Кызыл кожуунун 35 харлыг чурттак моон мурнунда чаңгыс эвес удаа ширип чораан хамааты бо херекти үлгү дээрзи билдинип келген. 5 шээр мал кадарчыдан хунаап алгаш, соккаш, чипкениниң дугайында каразыттырып чораан хамааты миннип чугаалаан.

АМЫ-ТЫНГА КЫЖАНГАН ДЭЭШ

Эзирик кижиге өг-бүлөгө дыш бербейн туруп бергениниң дугайында телефон дамчыштыр медээ Иштики херектер яамызының Танды кожуунда килдизиниң Хову-Аксы суурда дежурный кезээнге келген.

Полицияның оперативтиг ажилдакчылары чурум үрээшкени болган адреске чеде бергеш тодаратканы болза, 23 харлыг херээженниң өөнүн ээзи эзирик келгеш, кадайын каржызы-биле эттээш, амы-тынынга чедерин кыжанган.

Кадайын эттээн хамаатыны Хову-Аксының участок шагдаазы тудуп алган. Ол болза моон мурнунда каш-даа катап аар херектерге онаажып, шийттирип

чораан кижиге болган. Россияның Кеземче Кодексиниң 119-ку кезээниң 1 дү чүүлүгө үндезилээш, хамааты кижиге амы-тынынга чедерин кыжанып, каржылынга хора чедиргени дээш, кез херээн оттурган.

Туттурган хамааты херекти, шыла, үлгүткениниң дугайында байыса үезинде миннип чугаалаан. Чурум кижиден чурттап турар суурундан өс чорбас дугайында хол үжүүн ап, оон туг эргезин кызыгаарлаан.

Бир эвес истелге үезинде оон бузун долузу-биле бадыткаптар бол чылга чедир хосталгазын казып шийттирип ИХЯ-ның парлалга алба

ЭЗИРИКТИҢ ХАЙЫ-БИЛЕ

Бо чылдың январь 21-де Эрзин кожуунун девискээринге агаарның соогу 49-50 градус турган.

Ол хүн кезээликтей 16 шак үезинде МТЗ-80 тракторнун чолаачызы биле ийи херээжен кижиге Инек-Чыдыны деп черде кыштаанче чорупканнар. Тракторнун чолаачызының өөнүн ишти биле оон төрели херээжен кижиге орукка арага ижип чорааннар. Орук ара трактор оруктан тайып, харга дүжөргө, чолаачызы ону үндүрүп чадап каан, тракторнун соляр-казы база төнө берген. Солярка кудуп алыр дээш, тракторист Мөрен суурже чорупкан, а ийи херээжен кижиге трактор

чанынга артып калганнар. Трактор даартазында январь 22-де эртен дедир чедип кээрге, херээжен кижиге доңуп өлүп калган болган.

Эрзин кожуунун полиция ажилдакчылары оларның мага-ботта шинчилеп көөргө, өлүргениниң демчок болган. Херээжен кижилерниң амы-тынында канчаар чарылганынга хамарыштыр истелге ажилдары амгы чоруп турар.

А.А. НУРС

РФ-тиң ТР талазы-биле Исте комитетиниң удуртукчузунун дузалакчы

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле А.Е. Потаповту шаңнаарының дугайында

Албан-хүлээлгелерин шылгараңгай күүседип турары дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Россия Федерациязының Истелге комитетинин Тыва Республикада Истелге эргелелинин удуртукчузу, юстицияның генерал-майору

Андрей Евгеньевич ПОТАПОВТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың январь 12
№ 4

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Өзүп оран салгалды өөредип кижилер херекке ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Лидия Байкараевна МОНГУШКА – «Кызылдың № 19 уруглар сады» школа назыны четпээн уругларга таарыштыр каттыштырган хевиринин муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинин эргелекчизи.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы болгаш идепкейжи хөй-ниити ажил-чорудулгазы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Алдын-оол Иванович МОНГУШ-ОЛГА – «Динамо» Бүгү-россияның күш-

культура болгаш спорт ниитилелинин Тыва-вада регионалдыг салбырының тренери.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Чечена Мамай-ооловна ОНДАРГА – Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанын Тыва Республикада девискээр органының кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө талазы-биле контроль болгаш хайгаарал килдизинин начальниги.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2018 чылдың январь 12
№ 5

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Аркадий Александрович АПХАНОВ – Тыва Республиканың Улуг-Хемниң хоожун (район) нотариалдыг округунун нотариузу;

Аяна Калдар-ооловна КОНГАР-ООЛДУ – «Ак-Довурак хоорайның уругларның уран чүүл школазы» немелде өөредилгениң муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинин директору;

Деспижек Тулушевна МОНГУШТУ – күш-ажылдың хоочуну;

Светлана Хурагандайовна МОНГУШТУ – «Башкы» сеткүүлүнүн редакциязы Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг албан черинин кол бухгалтери;

Юнона Тадар-ооловна ОНДАРНЫ – «Башкы» сеткүүлүнүн редакциязы Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг албан черинин техниктиг редактору;

Елена Анатольевна ПОТАПОВА-НЫ – «Тываэнергосбыт» акционерлиг ниитилелдин садыглажылга килдизинин

начальниги.

Кадык камгалал сайзырадырынга ачы-хавыязы болгаш үре-түннелдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Болат Комбуржапович ХОВАЛЫГ-НЫ – «Республиканың №1 эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин нейрохирургия салбырының эргелекчизи.

Өөредилге адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Светлана Чымбаевна ЧОМААНЫ – Тыва Республиканың Бии-Хем хоожунун Сушутун ортумак ниити-билиг школазы муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан черинин орус дыл болгаш чогаал, тыва дыл болгаш чогаал башкызы.

Албан хүлээлгелерин үлегерлиг күүседип турары дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Аяна Девин-ооловна ДАЖИКАЙ-

НЫ – Хереглекчилер эргелерин болгаш кижинин чаагай чоруун камгалаарының талазы-биле хайгааралдың федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелинин эпидемиологтук хайгаарал килдизинин начальниги;

Алимаа Алексеевна САЙДЫНЫ – Хереглекчилер эргелерин болгаш кижинин чаагай чоруун камгалаарының талазы-биле хайгааралдың федералдыг албанының Өвүр кожуунда Тыва Республикада эргелелинин Өвүр кожуунда девискээр килдизинин начальниги;

Оксана Папый-ооловна САЛЧАК-ТЫ – Хереглекчилер эргелерин болгаш кижинин чаагай чоруун камгалаарының талазы-биле хайгааралдың федералдыг албанының Өвүр кожуунда Тыва Республикада эргелелинин Барыын-Хемчик кожуунда девискээр килдизинин начальниги.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2018 чылдың январь 12
№ 6

2018 чылды Тыва Республиканың биче суурларын сайзырадырының чылы кылдыр чарлаарының дугайында

Тыва Республиканың 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазааның Даргазының эрге-байдалының дугайында» №97 УХ-1 Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн 1 кезээне дүүштүр, ол ышкаш Тыва Республиканың көдээ девискээрлеринин социал-экономиктиг хөгжүлдөзүн деткиир сорулга-биле доктаадырым болза:

1. 2018 чылды Тыва Республиканың биче суурларын сайзырадырының чылы кылдыр чарлаар.

2. Тыва Республиканың Чазаа: Тыва Республиканың биче суурларын сайзырадырының чылын эрттирер талазы-биле республиканың организаакчы комитетин тургузар, ооң составын бадылаар;

Тыва Республиканың биче суурларын сайзырадырының чылын эрттирер

талазы-биле хемчеглеринин планын 2018 чылдың январь 29-ка чедир бадылаар.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органдарына Тыва Республиканың биче суурларын сайзырадырының чылын эрттирер талазы-биле муниципалдыг организаакчы комитеттерни болгаш хемчеглеринин планын тургузарының дугайында чогуур эрге-хоойлу актыларын хүлээп алырын сүмелээр.

4. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2018 чылдың январь 18
№ 8

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де № 347 доктаалыга № 1 болгаш 6 капсырылгаларына өскерилгелер кириеринин дугайында

2017 чылдың октябрь 20 № 470 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де «Тыва Республиканың девискээринде коммунал ачы-дуза

хереглелинин нормативтерин бадылаарының дугайында» № 347 доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

а) № 1 капсырылганы дараазында эдилге-биле илередир:

«Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де № 347 доктаалыга № 1 капсырылга

Тыва Республиканың девискээринде чуртталга оран-саваларын одаар талазы-биле коммунал ачы-дуза хереглелинин НОРМАТИВТЕРИ

Муниципалдыг тургузугнуң ады	Чуртталга оран-саваларына коммунал ачы-дуза хереглелинин нормативтери, хөй квартиралыг бажында азы чуртталга бажында шупту оран-саваларның ниити шөлүнүн 1 дөрб. метринге айда Гкал				1999 чылга чедир туттунган бажыңнар				1999 чыл соонда туттунган бажыңнар			
	хөй квартиралыг бажыңнарның азы чуртталга бажыңнарының кады				хөй квартиралыг бажыңнарның азы чуртталга бажыңнарының кады							
	1	2	3-4	5-9	1	2	3-4	5-9				
1. Кызыл хоорай												
2. Ак-Довурак хоорай												
3. Барыын-Хемчик ко-жуун												
4. Чөөн-Хемчик кожуун												
5. Каа-Хем кожуун												
6. Кызыл кожуун												
7. Бии-Хем кожуун												
8. Таңды кожуун												
9. Чаа-Хөл кожуун												
10. Улуг-Хем кожуун												
11. Чеди-Хөл кожуун												

«Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де № 347 доктаалыга № 1 капсырылга

Тыва Республиканың девискээринде хөй квартиралыг бажында ниити бажың хереглелдеринге соок болгаш изиг суг хандырылгалының талазы-биле коммунал ачы-дуза хереглелинин НОРМАТИВТЕРИ

Чуртталга оран-савазының категориязы	Хемчээл еди-ницазы	Карды	Хөй квартиралыг бажында ниити бажың хереглелдеринге соок суг хереглелинин нормативи	Хөй квартиралыг бажында ниити бажың хереглелдеринге изиг суг хереглелинин нормативи
Соок болгаш изиг суг хандырылгалыг, суг чаяр хоо-лайларлыг төпчүткен хөй квартиралыг бажыңнар	ниити шөлден бир дөрб. метрге айда куб метр	1-5	0,037	0,037
		6-9	0,037	0,037
Соок суг хандырылгалыг, суг чылдыр херекселдерлиг болгаш суг чаяр хоо-лайларлыг төпчүткен хөй квартиралыг бажыңнар	ниити шөлден бир дөрб. метрге айда куб метр	1-5	0,037	X
		6-9	0,037	X

2. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп 10 хонук эрткенде күштүг болуп кирер болгаш 2017 чылдың июль 1-ден эгелеп тургустунган эрге-хоойлу харылзааларына тараар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунун

интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайты-зынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак
Даргазының бирги оралакчызы
О. НАТСАК.

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының дугайында дүрүмнүн 3.2 пунктузунга өскерилгелер кириеринин дугайында

2017 чылдың ноябрь 3 № 496 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның (Уланчызы 6-8-ки арыннарда).

(Уланчызы. Эгези 5-ки арында).

2013 чылдың апрель 18-те № 228 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының дугайында дүрүмнүн 3.2 пунктузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) чеден дугаар абзацта «бедик технологий» деп сөстөрүнүн соонга «медицинының» деп сөстү немээр;

2) дараазында уткалыг абзацтарны немээр:

«Тыва Республиканың девискээринге саазын кырынга бижээн эмнер рецептилер-биле чергелештир электрондук документ хевиринге долдурган эмнер рецептилерин ажылгаарының дугайында шийтирнн хүлээп алыр»;

«Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң девискээринде кирип турар, күрүнө өнчүзү кылдыр аңгылаваан чер участоктарын бээриниң дүрүмнерин бадылаарының дугайында

2013 чылдың июнь 8 № 260 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чер кодекзинге, 2001 чылдың октябрь 25-те «Россия Федерациязының Чер кодекзин күштүг болдуруп кириериниң дугайында» №137-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2004 чылдың ноябрь 27-де Тыва Республиканың «Чер дугайында» № 886-УХ Конституция хоойлузунга дүүштүр, «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң девискээринде кирип турар, күрүнө өнчүзү кылдыр аңгылаваан чер участоктарын бээриниң талазы-биле айтырыгларны чөптүг, долу болгаш бүгү талалыг сайгарар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң девискээринде кирип турар, күрүнө өнчүзү кылдыр аңгылаваан чер участоктарын бээриниң дүрүмнү бадылаар.

2. Күжүн чидирген деп санаары болза: Тыва Республиканың Чазаның 2013 чылдың февраль 8-те «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң девискээринде кирип турар, күрүнө өнчүзү кылдыр аңгылаваан чер участоктарын башкарарының чурумун бадылаарының дугайында» № 81 доктаалы;

Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанының эргезинде турар күрүнениң бюджет албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында

2017 чылдың август 2

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Ветеринарлыг хайгаарал талазы-биле албанының эргезинде турар күрүнениң бюджет албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп 10 хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң эзлеринге оларның регионнар аразының болгаш делегей чергелиг хемчеглерге киржир чарыгдалдарының кезиниң орнун дуглаары-биле субсидиялар тыпсырының дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында

2017 чылдың ноябрь 10 № 503 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң эзлеринге оларның регионнар аразының болгаш делегей чергелиг хемчеглерге киржир чарыгдалдарының кезиниң орнун дуглаары-биле субсидиялар тыпсырының дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың октябрь 26-да «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң эзлеринге оларның регионнар аразының болгаш делегей чергелиг хемчеглерге киржир чарыгдалдарының кезиниң орнун дуглаары-биле субсидиялар тыпсырының

ВИЧ-халдавырлыг аарыг улустун федералдыг даңзызының болгаш өкпе аарыг кижилериниң федералдыг даңзызының регионалдыг бөлүктөрүн чорудар».

2. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер, а бо доктаалдың 1 пунктузунуң 2 иштиги пунктузунуң ийиги абзазы 2019 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

3. Бо доктаалды «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2014 чылдың февраль 19-та «Тыва Республиканың найысылалы — «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң девискээринде кирип турар, күрүнө өнчүзү кылдыр аңгылаваан чер участоктарын башкарарының чурумунга өскерилгелер кириериниң дугайында» №51 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазаның 2014 чылдың май 23-те «Тыва Республиканың найысылалы — «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң девискээринде кирип турар, күрүнө өнчүзү кылдыр аңгылаваан чер участоктарын башкарарының чурумунга өскерилгелер кириериниң дугайында» № 215 доктаалы.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

«Республиканың диагностика болгаш сүме кадар төвү Тыва Республиканың күрүнениң бюджет өөредилге албан черин «Республиканың «Сайзырал» психология-медицина-социал салбырлыг төвү» күрүнениң бюджет өөредилге албан черинге каттыштырып эде организаастаарының дугайында

2017 чылдың декабрь 18 № 546 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Хамааты кодекзиниң 57, 58 чүүлдеринге, Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың январь 24-те «Тыва Республиканың күрүнө албан черлерин тургузарының, эде организаастаарының, хевирин өскертириниң болгаш дүжүрериниң, а ол ышкаш Тыва Республиканың күрүнө албан черлериниң уставтарын бадылаарының болгаш оларга өскертилгелер кириериниң чурумун бадылаарының дугайында» № 33 доктаалына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Республиканың диагностика болгаш сүме кадар төвү» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет өөредилге албан черин «Республиканың «Сайзырал» психология-медицина-социал салбырлыг төвү» күрүнениң бюджет өөредилге албан черинге каттыштырып эде организаастаар.

2. «Республиканың диагностика болгаш сүме кадар төвү» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет өөредилге албан черин «Республиканың «Сайзырал» психология-медицина-социал салбырлыг төвү» күрүнениң бюджет өөредилге албан черинге каттыштырып эде организаастаары-биле холбашкан хемчеглерниң планын бадылаар.

3. «Республиканың «Сайзырал» психология-медицина-социал салбырлыг төвү» күрүнениң бюджет өөредилге албан чериниң ажыл-чорудулгазының кол-кол угланышкыннары кылдыр доктаадыры болза:

кадының байдалы кызыгаарлаттыг-ан уругларга тус-тус угланган педагогиктиг, психологтуг болгаш социал дузаны чедирери;

кадының байдалы кызыгаарлаттыг-ан уругларны өөредип кижизидериниң талазы-биле тускайжыттыг-ан (коррекция-

лыг) болгаш өске-даа албан черлер дуза кадары;

кол-кол өөредилге программалар шигээдип алырының, чаа байд чачыгарының талазы-биле бергед киннерге таваржып турар уруг педагогиктиг, психологтуг, медицин болгаш социал дузаны чедиреринг низаастаары;

профилактиктиг, коррекциялыг, угланышкын немелде өөредилге программалар езуугаар өөредилге ажыл-чорудулга боттандыраары.

4. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы бо доктаалды пунктузу-биле көрдүнген эде организаастаар талазы-биле хемчеглерни чоруу

5. Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызы «Республиканың диагностика болгаш сүме кадар төвү» Тыва Республика күрүнениң бюджет өөредилге албан черинге быжыглаан турган күрүнө эт-хөреңгизин ажылгаар эргени «Тыва Республиканың «Сайзырал» психология-медицина-социал салбырлыг төвү» күрүнениң бюджет өөредилге албан чериниң доктааттыг-ан чурум езуугаар быжыглыг

6. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

7. Бо доктаалдың күүселдези докталадыр Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы Ш.Х. Хопу дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2017 чылдың июнь 28-ти № 290 доктаалына өскертилгелер кириериниң дугайында

2017 чылдың декабрь 22 № 574 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың июль 31-де «Көдээ черде чурттап турар хамаатыларның, оларның иштинде аныяк өг-бүлелериниң болгаш аныяк специалистерниң оран-сава байдалын экижидеринге субсидиялар хуваарының талазы-биле комиссияның дугайында болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2013 чылдың октябрь 30-де № 633 доктаалына өскертилгелер кириериниң дугайында» № 370 доктаалына дүүштүр, ол ышкаш «2014-2020 чылдарда Тыва Республикага көдээ ажыл-агыйны сайзырадыры болгаш көдээ ажыл-агый барааннарының, чиг эт болгаш аш-чем рыноктарын таарыштырып башкарары» Тыва Республиканың күрүнө программаның «2014-2017 чылдарда база 2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың көдээ девискээрлерин быжыг сайзырадыры» иштиги программанын езуугаар хамаатыларның, оларның иштинде аныяк өг-бүлелериниң болгаш аныяк специалистерниң оран-сава байдалын экижидеринче кордак-

чыларны шилиир талазы-биле Комиссиязының 2017 чылдың июль 17 хуралының №5/УРСТ-оран-сава программаны үндөзүлөп, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2017 чылдың июнь 28-те № 290 доктаалына дүүштүр, ол ышкаш «2014-2020 чылдарда Тыва Республикага көдээ ажыл-агый сайзырадыры болгаш көдээ ажыл-агый барааннарының, чиг эт болгаш аш-чем рыноктарын таарыштырып башкарары» Тыва Республиканың күрүнө программаның «2014-2017 чылдарда база 2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың көдээ девискээрлерин быжыг сайзырадыры» иштиги программанын езуугаар көдээ черде чурттап турар хамаатыларның, оларның иштинде аныяк өг-бүлелериниң болгаш аныяк специалистерниң оран-сава байдалын экижидериниң талазы-биле хемчеглерниң киржикчилериниң каттыштыг-ан даңзызының 39 пунктузун дараазында эдилге-биле илдердир:

№	Иргит	с. Мугур-Аксы	«Мөңгүн-Тайга кожуунуң ветеринария эргелели» КБА-ның ветеринар фельдшери	АПК	4	72,00	20,39	1468,10	587,20	458,50	30,70	78,00
39.	2.	Станислав Борисович										

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телеком-

муникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы Б. МОНГУЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де № 347 доктаалының № 1 капсырылгасынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2017 чылдың декабрь 27 № 579 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де «Тыва Республиканың девискээринге коммунал

ачы-дуза хереглелинин нормативтерин бадылаарының дугайында» №347 доктаалының № 1 капсырылгасынга дараазында өскерилгелерни кириер:

«Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың август 1-де № 347 доктаалына № 1 капсырылга

Тыва Республиканың Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларының, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Таңды, Тере-Хөл, Тес-Хем, Тожу, Чаа-Хөл болгаш Эрзин кожууннарының девискээрге чуртталга оран-саваларын одаар талазы-биле коммунал ачы-дуза хереглелинин

НОРМАТИВТЕРИ

Хей квартиралыг (чуртталга) бажыңның категориязы	Хереглелдин нормативи (чуртталга оран-савазының ниити шөлүнүн 1 дөрб. метринге айда Гкал)		
	даш, кирбиш ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары	панель, блок ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары	ыяш, холуштак болгаш өске-даа материалдардан кылдыг ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары
Каады	1999 чылга чедир туттунган хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары		
1	0,025		
2			
3-4			
5-9			
Каады	1999 чыл соонда туттунган хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары		
1	0,025		
2			
3			
4-5			
6-9			

Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун девискээрге чуртталга оран-саваларын одаар талазы-биле коммунал ачы-дуза хереглелинин

НОРМАТИВТЕРИ

Хей квартиралыг (чуртталга) бажыңның категориязы	Хереглелдин нормативи (чуртталга оран-савазының ниити шөлүнүн 1 дөрб. метринге айда Гкал)		
	даш, кирбиш ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары	панель, блок ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары	ыяш, холуштак болгаш өске-даа материалдардан кылдыг ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары
Каады	1999 чылга чедир туттунган хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары		
1	0,023		
2			
3-4			
5-9			
Каады	1999 чыл соонда туттунган хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары		
1	0,023		
2			
3			
4-5			
6-9			

Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожуунунун девискээрге чуртталга оран-саваларын одаар талазы-биле коммунал ачы-дуза хереглелинин

НОРМАТИВТЕРИ

Хей квартиралыг (чуртталга) бажыңның категориязы	Хереглелдин нормативи (чуртталга оран-савазының ниити шөлүнүн 1 дөрб. метринге айда Гкал)		
	даш, кирбиш ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары	панель, блок ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары	ыяш, холуштак болгаш өске-даа материалдардан кылдыг ханаларлыг хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары
Каады	1999 чылга чедир туттунган хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары		
1	0,017		
2			
3-4			
5-9			
Каады	1999 чыл соонда туттунган хей квартиралыг болгаш чуртталга бажыңнары		
1	0,017		
2			
3			
4-5			
6-9			

2. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп 10 хонук эрткенде күштүг болуп кирер болгаш 2017 чылдың июль 1-ден эгелеп тургустунган эрге-хоойлу харылзааларына тараар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунун

интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайты-зынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы О. НАТСАК.

Тыва Республиканың девискээринге хендир үнүштүн (конопляның) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударына күрүне деткимчезин чедиреринин чурумунун дугайында

2017 чылдың декабрь 27 № 580 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2017 чылдың апрель 12-де № 161 доктаалы-биле бадылааны «2017-2020 чылдарда Тыва Республикага наркотиктерни хоойлуга чөрүштүр наркотиктер садып-саарарына удурланыр чоруктарның дугайында» Тыва Республиканың күрүне программазының хемчеглерин күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге хендир үнүштүн (конопляның) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударына күрүне деткимчезин чедиреринин чурумун бадылаар.

2. Күжүн чидирген деп санаары болза: Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июль 20-де «Тыва Республиканың девискээринге хендир үнүштүн (конопляның) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударына күрүне деткимчезин чедиреринин чурумун бадылаарының дугайында» №419 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2013 чылдың январь 17-де «Тыва Республиканың девискээринге хендир үнүштүн (конопляның) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударына күрүне деткимчезин чедиреринин чурумунун 8 пунктузунун үшкү абзазына өскерилгелер кириеринин дугайында» № 26 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2014 чылдың июль 17-де «Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың июль 20-де № 419 доктаалына өскерилгелер кириеринин дугайында» № 345 доктаалын;

2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзеринин күрүне магадылалының девискээр программазына өскерилгелер кириеринин дугайында

2017 чылдың декабрь 29 № 611 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2016 чылдың декабрь 29-та № 551 доктаалы-биле 2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзеринин күрүне магадылалының девискээр программазына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Программаның паспортунда «Программаны акшаландыраарының хемчээли болгаш дестери» деп туржунда «1261546,6» деп саннарны «1268542,7» деп саннар-биле солугур;

2) Программаның VI кезээнин 6.2 пунктузунда:

• бешки абзацта «1,805» деп саннарны «1,825» деп саннар-биле солугур; алдыгы абзацта «0,481» деп саннарны «0,51» деп саннар-биле солугур; сески абзацта «0,20378» деп саннарны «0,20315» деп саннар-биле солугур;

онгу абзацта «0,0026 чыттырып эмнээн таварылга» деп сөстөрни «0,0028 бир камгалаттырган кижиге чыттырып эмнээн таварылга, 2017 чылда чогуур бюджеттерниң бюджет акшаландырышкынының күсели-биле – 0,000001 бир чурттагыча чыттырып эмнээн таварылга» деп сөстөр-биле солугур;

3) Программаның VII кезээнин: а) 7.1. пунктуда:

ийиги абзацта «69134,20» деп саннарны «98408» деп саннар-биле солугур; үшкү абзацта «723,79» деп саннарны «704,55» деп саннар-биле солугур; дөрткү абзацта «2132,17» деп саннарны «2045,95» деп саннар-биле солугур; чедиги абзацта «122989,31» деп саннарны «107686,56» деп саннар-биле солугур; «42313,05» деп саннарны «42106,23» деп саннар-биле солугур; тоску абзацта «3593,90» деп саннарны «3621,2» деп саннар-биле солугур;

б) 7.4 пунктузун ийиги абзазында «3996,83» деп саннарны «4018,99» деп саннар-биле солугур;

в) 7.6 пунктузун бирги абзазында «6563027,4» деп саннарны «6570023,5» деп саннар-биле солугур; «1261546,6» деп саннарны «1268542,7» деп саннар-биле солугур;

г) 7.7 пунктуда «870243,08» деп саннарны «863247,4» деп саннар-биле солугур; «11,7» деп саннарны «11,6» деп саннар-биле солугур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунун интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайты-зынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы О. НАТСАК.

2030 чылга чедир үеде Тыва Республикага туризмни сайзырадырының стратегиязын бадылаарының дугайында

2017 чылдың декабрь 28 № 596 Кызыл хоорай

Республикага туризм инфраструктуразын сайзырадыр болгаш таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2030 чылга чедир үеде Тыва Республикага туризмни сайзырадырының стратегиязын, ол ышкаш туризм адырын сайзырадырының комплекстиг башкарылга системазын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың июль 29-та «2020 чылга чедир үеде Тыва Республикага туризмни сайзырадырының стратегиязын бадылаарының дугайында» № 480 док-

таалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайты-зынга кириер.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольду Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы А.В. Брокертке дагзыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр программасын бадылаарының дугайында

2017 чылдың декабрь 29 № 612 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээринге хамаатыларның халас медицина дузазын алырының конституция езугаар эргезин хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр программасын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың ажилда-вайн турар чурттакчы чонунуң Ылап-ла медицина камгаладылгасынга болгаш бюджеттер аразының трансферттеринге төлевирилери 2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде республика бюджетиниң айыт-тыгган ол сорулгаларга көрдүнгөн акша-хөреңгиниң хемчээлинге төлевирилери чогуур үезинде боттандыраар.

3. Тыва Республиканың Кадык камгала-ла яамызы:

Тыва Республиканың ажилдавайн турар чурттакчыларынга Ылап-ла медицина камгаладылгасының камгала-дадырларын төлээрин доктааттыгган чурум езугаар боттандыраар;

республиканың хоорай округтарынга, муниципалдыг районнарга (кожуун-нарга) хамаарыштыр ачы-дузаның хө-вирлериниң аайы-биле медицина ду-зазын чедирериниң доктаадып тургус-кан күрүне даалгасының хемчээлинге күүселдезин 2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге медицина дузазын хамаатыларга халас чедирериниң күрүне магадылалдарының девискээр программасын езугаар кон-трольдаар;

Тыва Республиканың медицина

организацияларының чедирип турар медицина дузазының, ооң иштинде Ылап-ла медицина камгаладылгасының системазының шынарынга ведомствонун контрольн хандыраар.

4. Ылап-ла медицина камгаладыл-гасының системазында кирип турар медицина организацияларының Ылап-ла медицина камгаладылгасының акша-хөреңгизин көрдүнгөн езугаар бол-гаш чогуумчалыг ажылгап турарынга контрольду Тыва Республиканың Кадык камгала-ла яамызы, Ылап-ла медицина камгаладылгасының Тыва Республикада девискээр фондузу боттандыраар.

5. Күжүн чидирген деп санаары болза: Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың декабрь 29-та «2016 чылда Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр программасын бадылаарының дугайында» № 550 доктаа-лын;

Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың декабрь 29-та «2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дуза-зын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр програм-мазын бадылаарының дугайында» № 550 доктаалын;

6. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайты-зынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак
Даргазының бирги оралакчызы
О. НАТСАК.

2017 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың Чазаның
№ 612 доктаалы-биле бадылаттыгган

2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр ПРОГРАММАЗЫ

2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр программасының ПАСПОРТУ

Ады — 2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге халас медицина дузазын хамаатыларга көргүзериниң күрүне магадылалының девискээр программасы (моон ыңай — Программа)

Программаның күрүне чагыкчызы — Тыва Республиканың Кадык камгала-ла

яамызы

Программаның кол ажилдап кылык-чызы — Тыва Республиканың Кадык камгала-ла яамызы

Программаның сорулгазы болгаш кылыр чүүлдери — хамаатыларның халас медицина дузазын хоойлужуду-гада көрдүнгөн акшаландырышкынның дөстөрүн езугаар магадылаттыгган

хемчээлинге болгаш шынарынга алып конститушчу эргелерин күүседириниң чаңгыс аай негелделерин тургузары, хамаатыларга халас медицина дузазын чедирер болгаш ол сорулгага тускай-лаан акша-хөреңги-биле хандыраар Тыва Республиканың хүлээлгелериниң дең-дески чоруун тургузары, кадык камгалаалдың бар курлавырларының (кадр, материал-техниктиг, саң-хөө бол-гаш өске-даа) ажылгалының дээштиин бедидери

Программаның күүселдезиниң хуусаа-лары болгаш үе-чадалары — Программа 2018 чылда болгаш 2019 база 2020 чыл-дарның планныг үезинде күүсеттинер.

Программаның күүселдезиниң хем-чээли болгаш дөстери:

2018 чылда: Тыва Республиканың республика бюджетинден 1 453 552,9 муң рубль;

Ылап-ла медицина камгаладыл-ганың акша-хөреңгиз — 6 489 529,0 муң рубль, ооң иштинде ажилдавайн турар

чурттакчыларның ЫМК-га камгала-дадыры — 2 682 729,3 муң рубль;

2019 чылда: Тыва Республика республика бюджетинден 2 224 7 муң рубль;

Ылап-ла медицина камгалады-зының акша-хөреңгиз — 6 727 612,9

рубль, ооң иштинде ажилдавайн ту-чурттакчыларның ЫМК-га камгала-дадыры — 2 682 729,3 муң рубль;

2020 чылда: Тыва Республика республика бюджетинден 2 313 7 муң рубль;

Ылап-ла медицина камгаладыл-ганың акша-хөреңгиз — 6 997 699,4

рубль, ооң иштинде ажилдавайн ту-чурттакчыларның ЫМК-га камгала-дадыры — 2 682 729,3 муң рубль;

Программаны күүсеткен соон чедип алып түңнелдер — Програ-ма дүүштүр чедирген халас меди-ца дузазының чедингир болгаш шынар чоруунуң көрдүнгөн ужур-дузазын че-алыры.

Санаторийлерже, бүдүн чыл дургузунда ажилдаар санаторий кадыкшыдылга лагерьлеринче, уругларның хүндүскү үеде турар хоорайдан дашкаар стационар кадыкшыдылга лагерьлеринче путевкаларның өртек төлевирилериң нормативтериниң 2 пунктузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

2017 чылдың декабрь 29 № 616 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың декабрь 7-де «Тыва Рес-публикага уругларның дыштанылгасын болгаш кадыкшыдылгасын экижидерин организаастаарының чурумунуң дуга-йында» № 601 доктаалы-биле бадылаан Санаторийлерже, бүдүн чыл дургузунда ажилдаар санаторий кадыкшыдылга лагерьлеринче, уругларның хүндүскү үеде турар хоорайдан дашкаар ста-ционар кадыкшыдылга лагерьлерин-че путевкаларның өртек төлевирилериң нормативтериниң 2 пунктузунга дараа-зында өскерилгелерни кириер:

«2. Тыва Республикада путевканың ортумак өртээ:

- уругларның хоорайдан дашкаар ста-ционар кадыкшыдылга лагерьлеринче:

2016 чылдың май 1-ден 2016 чылдың июнь 30 — 16700 рубль, федералдыг суб-сидия акша-хөреңгизиниң күсели-биле бир уругга бир хүнде 795 рубль;

2016 чылдың июль 1-ден 2016 чылдың декабрь 31 — 22500 рубль, федералдыг субсидия акша-хөреңгизиниң күсели-биле бир уругга бир хүнде 1023,8 рубль;

2017 чылдың январь 1-ден эгелеп — 11340 рубль, бир уругга бир хүнде 540 рубль.

Тыва Республиканың экономиканың бюджет секторунун тус-тус категорияның ажилдакчыларының шалыңнарын индексаастаарының дугайында

2018 чылдың январь 17 № 9 Кызыл хоорай

Шалың деңгелин бедидерин хан-дыраар сорулга-биле, ол ышкаш Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекси-зиниң 134 чүүлүгү дүүштүр Тыва Рес-публиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Россия Федерациязының Пре-зидентизиниң 2012 чылдың май 7-де «Күрүнениң социал политиказын бот-тандыраарының талазы-биле хемчег-лерниң дугайында» №597, 2012 чылдың июнь 1-де «2012-2017 чылдарда бичии уругларга ажыктыг чорудулгаларның национал стратегиязының дугайында» №761, 2012 чылдың декабрь 28-те «Өскүс болгаш ада-иезиниң азыралы чок арт-кан уругларны камгалаар талазы-биле күрүне политиказын боттандыраарының чамдык хемчеглериниң дугайында» №1688 чарлыктарына кирбейн барган Тыва Республиканың экономика ады-рында бюджет ажилдакчыларының шалыңнарын (албан-дужаал шалың-нарын), ажил төлевирилериң хемчээлин 2018 чылдың январь 1-ден эгелеп 4 хууга

индексаастаар.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының тус чер башкарылга органнарынга муниципалдыг албан черлериниң ажилдакчыларының шалыңнарын (албан-дужаал шалың-нарын), ажил төлевирилериң хемчээлин индексаастаар кылдыр сүмелээр.

3. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп он хонук эрткен күштүг болуп кирер болгаш 2018 чылдың январь 1-ден эгелеп тургустунган эрге-хоойлу харылзааларына хамааржыр.

4. Бо доктаалды «Эрге-хоойлу меди-лериниң албан езузунуң интернет-порт-алына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Ин-тернет» информация-телекоммуника-ция четкизинде Тыва Республиканың ал-бан езузунуң сайтызынга кириер.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээ-штинде Тыва Республиканың Чазак Да-ргазының оралакчызы А.В. Брокертке да-гзыр.

Тыва Республиканың Чазак Да-р-газының бирги оралакчызы
О. НАТСАК.

Дуушкун чештингелек

ПУТИН БОЛГАШ КӨРЕЙ АЙТЫРЫЫ

Көрей чартык ортулукту кар-
тадан көөргө, чаңгыс девис-
кээр болур. Чурттап турар, ада-
өгбелеринден дамчып келген
төрзөн черлиг, төрзөн дылынга
чуугалажыр, бурунгу өгбелериниң
эзу-чаңчылдарын кадагалап, са-
гып чоруур-даа болза, көрейлер
девискээр аайы-биле ийи аңгы
чурт апарган: Мурнуу Көрей (Сеул)
болгаш Соңгу Көрей (Пхеньян).

Японияның эжелелиниң азы ча-
ргазының адаанга турган чуртту
остаары-биле 1945 чылда совет ше-
лигтер ортулуктуң соңгу талазындан,
американнар мурнуу чүгүндө киргеннер,
он бээр-ле ол ийи чурттуң политиктиг
шерттери аразында Японияны дүжүп бээ-
ниче албадан дугуржулганы кылганы
эрейни Мурнуу, Соңгу-деп ийи кезекке
чылапкан. Ол айтырыг бо хунге чедир
миттирлеттинмизин чөрүлдээ болуп
откан.

Американнарның харыылап турганы
мурнуу талазынга чурттуң на-
сыялы Сеул хоорай үстүнүп
алган. Ажыы-биле чуугалаарга,
инден тура көрей айтырыын чөптүг
иттирилээринге Совет Эвилели-биле
американың аразында удур туржуушкун
иттирил болган деп, аналитиктер санап
алар.

1948 чылда чурттуң мурнуу талазынга
үп эрткен соңгулдаларга Ли Сын Ман
лээш, Көрей Республиканың прези-
денти апарган, ол-ла чылдың августа
гу Көрей база сонгулдаларны эрт-
те, Ким Ир Сенин (КУДР-ның амгы
тыңчызы Ким Чен Ынның кырганы-
ы) баштыңы кылдыр соңгул алган.
аңгы хөгжүлделиг, бот-бодунга ха-
рышпас ийи күрүнө апарган чурттуң
ынга 1950-51 чылдарда дайын-даа
турган, соңгу талага Кыдат болгаш
Э, мурнуу талага Америка дуза-
ып турган болгаш, шериг месилде-
шкини 1951 чылдың июль айда
Ың чарлааш, соксаткан. Ол-ла
эр, америк шериг баазасы Мурнуу
йде бо хуннерге чедир турар.

Кы-дунмалышкы, езулуг хан төрөл
ыс чоннуң эптежи алырынга иде-
чүткүлү каян-даа өшпейн турган.
Чылда чуртун каттыштырар дуга-
да эге дугуржулгага ат салдырган.
соонда ийи чурттуң аразында харыл-
ы чаа бедикче үндүрер дугайында
адажышкыннар 1990 чылдарда
ан. Соңгу Көрейниң талазындан ол
рде-ле ядерлиг чепсектиг болук-
хөөнү американнарны сезиндирип
ин.

2000 чылдың июньда ийи чурттуң
ынга бир дугаар көскү түңнелдиг
ан улуг чыыш – саммит болуп эрткен.
Түңнелинде июнь 15-те ийи чурттуң
Тукчуларының ат салганы Соңгу
аш Мурнуу Көрейниң каттышкан де-
азиязы (чарлал, шийтпир, дыңнадыг
уткалыг сөс) делегей чоннарынга
й берген. Чартык чүс чыл дугузуңда
й чоннуң манап, идегеп келгени ол
ментиде, “чурттуң чаңгыс күрүнө
дээн сорулгазын көрей нацияның
ырының күзел-чүткүлү-биле болду-
деп онзалап айтканы улуг ужур-
тыг.

Ынчалза-даа делегейниң бүгү деп-
шилгелиг чурттарын, эң ылаңгыя Аме-
риканы, соңгу Көрейде удаа-дараа эртип
турар ядерлиг чепсектиң чер адаанга
шенелделери (2006, 2009 чылдарда)
дүвүрелди оттуруп турган. Соңгу Көрей
американ шериг баазалары чурттуң
мурнуу талазында турарынга таарзын-
маанын илередип, мурнуу чүктүң ше-
ригери американнар-биле кады шериг
өөредилгезинге киржи турарын улуг
сезиг-биле хайгаарал, ядерлиг чепсе-
гленишкенин болур дээн сорулгазын
черле салбаан.

2017 чылда база-ла Соңгу Көрей
ядерлиг чепсектиң шенелделерин че-
дишкенин эрттиргенин, чурт боду
ядерлиг ок-чемзектиг апарганын, Оожум
океанга болган частышкынны, харын-
даа водородтуг бомбаны шензэн дуга-
йында медээлерни делегейниң чурттары
дүвүрээзин-биле хүлээп алган.

2018 чылдың январь 9-та ийи чурттуң
бирги удуртукчуларының аразынга

Мурнуу Көрей биле Соңгу Көрейниң президентилери
Мун Чжэ Ин биле Ким Чен Ын.

күрүнө деңнелдиг чуугалажышкыннар
чедишкенин эрткен. Соңгу Көрей
чурттуң мурнуу чүгүндө Пхеньянга болуп
эрттер Олимпий оюннарынче бодунуң де-
легациязын чорудар күзелин илереткен.
Ооң санынче чараш кыстар, атлет-спорт-
чулар, харысалгалыг удуртукчулар,
журналистер барып кирип. Ким Чен
Ынның ол базамын делегейниң хөй-
ниитизи хөй кезинде ийи чурттуң ара-
зында харылзаалар эки талаже ескерлип
бар чыдарын көргүскен демдек тир деп
санап турар. Ол ышкаш чамдык чурттар
Олимпийжи оюннар үзүндө Ким Чен
Ын янзы-бүрү кыжаныглыг хөдөлүш-
киннери-биле шаптыктавазының мага-
дылалы деп көрүп турарлар. Чүге дизе
элзэн каш чурттар оон айылызынга,
боттарының спортчуларын Көрейже чо-
рудар бе азы чорутпас бе деп, шийтпир
хүлээп алырындан сестип турганнар.

Сеулдун талазындан аразында чоок
харылзааларга моон соңгаар-даа беле-
нин, көрей дайынының үзүндө аңгылан
берген өг-бүлелерниң кежигүннериниң
ужуражылгазын чөпшээрээр, ракета-
ядерлиг программа дугайында хемчег-
лерлиг айтырыгны шийтпирлээр дээн
күзелин илередип-даа турза, соңгу кожа-
зы амдызында харыы бербээр.

Американың Президентизиниң чөвү-
лекчизи Рекс Тиллерсоннуң дузалак-
чызы Брайан Хуктуң бодалы-биле:
“Чугалажышкыннар чеже-даа чедим-
челиг эрткен, чуугала-даа болза, чүгле
Олимпиада дугайында айтырыгга докта-
ап каар чадавас база оон өске кандыг-
даа түңнелге чедирбес”.

Чамдык россияжи аналитиктер Аме-
рика биле Соңгу Көрейниң аразында
дайын өөскүп үнер чыгыы – деп санап
турарында ужур-ла бар. Ким Чен Ын
ооң чуртунга удур турар чаңгыс дем-
ниг чурттар Мурнуу Көрей, Америка,
Японияның эвин “буза шаварын” бодап
алгаш, мурнуу талага удур туржуушкунун
бичии кошкадыканын көргүскени ол.
Пхеньян чуугалажышкын эрттирерин-
ге чөпшээржи турар, Ким Чен Ын ону
ажыглап, ооң-биле чуугалажышкындан
ойталаан Америкага өжөшпир, кончуг
эки найыралдыг өңүктөр – АКШ-биле

Мурнуу Көрейни “үскүлештирери-биле”
тайбың күззэн сеткилин көргүзүп, Мурнуу
Көрей-биле чуугалажышкынны эрттир-
гени ол деп, эксперттер санап турар.

Соңгу Көрей, ынчап кээрге, шынап-
ла, мурнуу Көрей-биле шагдан тура
дугуржул чадап каан айтырыгларын
шериг күжү-биле шийтпирлеп алырынга
четчир күжү-күштүг апарган-даа болза,
ооң сорулгазы – бодун камгаланыры –
деп, эксперттер санап турар. Ол чурттуң
чанында даштыкы шериг баазазының
турары, Оожум океанга америк, япон,
мурнуу көрейжилериниң шериг флодунуң
өөредилгелери доктаамал эртип турары
Соңгу Көрейге тайбың олурар арганы
бербейн турар. АКШ-тың Президентизи
Дональд Трампның кыжаныгларынга
удур Ким Чен Ын “ядерлиг кнопкам
чанында базарынга белең” дээни ба-
рымдаалыг.

Чамдык чурттар Соңгу Көрей ядерлиг
чепсектиг апарган бис – деп, биезиде
ышкаш, делегейниң хөй-ниитизин корт-
пактап турар ирги бе – деп каразып база
турар. Чурттуң лидери Ким Чен Ынның:
“АКШ-тың девискээринде кайы-даа
булуңну чок кылып каап шыдаар бис”
дээн ышкаш кыжаныгларын канчаар
хүлээп алза экил деп, чедир билбейн
турар. Ынчангаш делегейде эң күчүлүг
чурттарның бирээзи бо-
лур Россияның Прези-
дентизи бо дугайында
чүнү бодап турары киж
бүрүзүңге сонугураңчыг.
“Көрей айтырыын канчаар
чедимчелиг шийтпирлеп
болурул?” – дээн айтырыг-
га эрткен чылын сентябрь
5-те Кыдатка болуп эрткен
саммитке Владимир Путин
мынчаар харыылаан:

– Аңаа харыылаары
меңээ белең. Соңгу Көрей
бодунуң чуртунга, чонунга,
ооң хосталгазынга, айыыл
кыжанмайн турар – деп,
бүзүрөвзүн шаанда, че-
же-даа санкция-хоруглар
чарлаарга, ядерлиг чепсек

кылып алыр оралдажышкыннарын
кажан-даа соксатпас. Чүге дизе Соңгу
Көрей Ирактың Президентизи турган
Саддам Хусейнниң 2006 чылда шаажы-
латканын сактыр болгаш ам-даа утпаан.
Россияның Президентизи Соңгу
Көрейниң баллистиктиг ракеталарының
шенелделерин “шериг тергидели-биле
кортпактап, хөөктүрери эки түңнелге
чедирбес” деп шүгүмчүлээш, уламчы-
лаан: “Соңгу Көрей ортумак хемчээлдиг
ыракка уждар ракеталарыг, ядерлиг
ок-чемзектиг, ырак хемчээлге адар
артиллериялыг, 60 км ыракче мөөң күш-
биле адар системалыг чепсектиг дээрзин
билер бис. Аңаа удур демнежиптер хире
чепсек делегейде чок. Чурттар аразында
дипломатияның аргаларын ажылгап,
көрей айтырыын шийтпирлээр дизе,
тайбың чуугалажышкыннар кылырын-
дан өске арга чок” – деп, Путин айткан.

Бо хуннерде көрей айтырыында ийи
чурттуң, хан төрөл чоннуң күзели-биле
бурунгаар базамнар ам-даа уламчылап
турар: Соңгу Көрей бодунуң артистерин
Сеулче чорудар болган. Ол ышкаш
чуртта кыдат экономиканың үлегерин
өттүнүп, экономиктиг өскерилгелерни
чоруткан түңнелинде, көдээ ажыл-агый
продукциязының бүдүрүлгези хенер-
тен дыка өзүлделиг болган. Чуртка
өскерилгелер чорударында чүгле поли-
тиктиг турум чорук эвес, а саң-хөө болгаш
техниктиг деткимче чуугала херек апарган.
Ынчангаш Ким Чен Ын мурнуу-соңгу
ийи күрүнениң аразында чүгле культура
эвес, экономиктиг төлөвилелдерниң ка-
ды-ажылдажылгазын чорударын бодап
турар. Чижээ, Пхеньян Кесонда үлөтпүр
зонозынга кады ажылдажылга дугайында
айтырыгны көдүрер дээнин журналистер
бижээр.

Культура талазы-биле чоокшула-
жышкындан аңгыда, экономиктиг
сонугурап улам хөгжүп, бот-боттарын
көрүшпес “дайзыннар” – ийи чурт,
Путинниң чуугазында дег, аразында
дипломатия аргаларын шилип алыр
болза, Дональд Трамп чүнү канчаар
ирги – деп, делегейниң хөй-ниитизи со-
нуургал-биле манап турары чуугажок.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

Чугула айтырыг

ӨНЧҮ ЭРГЕЗИ ЧОК

1991 чылда, ССРЭ дүшкен соонда,
Россияның составында республика-
лар боттарының Конституцияларын
тургузуп эгелзэн. Ол-ла үеде Борис
Николаевич Ельцин мынча дээн:
“Хосталгаларны, эргелерни шыдаар
шааңар-биле четтирер силер”. Борис
Ельцинниң ол сөстөринге дүүштүр
езулуг хосталганы, эргелерни алырын
куруг эрттирпкен бис. Ол чүл дээрге
черге болгаш ооң байлактарында өнчү
эргезин Конституциявыска быжыглап
кирип аар турган бис. Ол езулуг хос-
талга, эрге деп чүве ол-дур.

Амгы үеде Тывада черге болгаш ооң
байлактарында өнчү эргези чок. Черивисти
өскелерге бериптерге-даа, чүве ыттаар
харыывыс чок. Республикаларның черге
өнчү эргези чок чоруктуң дазылын үзе шавар
үе келген. Бүтпес эвес, бүде бээр, чөптүг
айтырыг-дыр. Өске республикалар бо айты-
рыгны изии-биле деткирлер, онза чуугала
айтырыг-дыр.

Амгы үеде черге, ооң байлактарында өнчү
эргезин Тыва Республиканың Конституция-
зынга кирип бижири үзе келген. Ону Россия
Федерациязының Чазза, Күрүнө Думазы-даа
изии-биле деткиринге долузу-биле бүзүрээр
ужурлуг бис. Чүге дээрге бо чөптүг айтырыг-
дыр. Ынчан Россия Федерациязы улам быжыг
туруштуг күрүнө болу бээр.

Адыг ХЕРТЕК.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

Чаа ном

ТЫВАДА ЧАС

Тываның ховар салым-чаянның
оолдарының бирээзи, сураглыг ком-
позитор Каадыр-оол Бегзиниң “Тывада
час” деп ырыларының чыынды ному
бо чылдың эгезинде январь 11-ниң
хүнүнде чырыкче үнген.

Ук номну үндүрер дээш, аныяк композитор
Томас Монгуш чайын-на хөдөлүп эгелзэнин,
Чаа-Хөл кожуунуң Ак-Дуруг Чаа-Хөл суурла-
рынга баргаш, К. Бегзиниң ажы-төлү, дөргүл-
төрөлдери-биле ужуражып, ол ийи сумуга
ачы-дуза концерттери эрттирип чоразын
“Шын” солунуң арнынга чырыдып турган бис.
Томастың ажыл-ижиниң үре-түңнели көстүп,
башкызының номун кызып тургаш үндүрүп
алганы бо.

Каадыр-оол Бегзи Тываның бирги салга-
лының эң ат-сураглыг композитору Алексей
Боктаевич Чыргал-оолдун өөреникчизи чо-
раан. К. Бегзи ийиги салгалдык эң-не төлөпиг
композитору. Ол бистиң аравыска чурттап
чораш, бичии чаштарга кайгамчык чараш
“Диңчигеш”, “Кадаар мен”, “Чаштар бис”
дээш оон-даа хөй ырыларны мөңгө белек кыл-
дыр арттырып каан. Оон аңгыда ол ада-чуртун
алгап ырлаан болгаш лириктиг ырыларны
хөйү-биле бижип, хөгжүм херекселдеринге
үдээр “Төрзөн Тывам” деп үш кезектиг сюита-
ны, “Тыва хээлер”, “Эртинелиг бурун Тывам”,
“Айдыңның вальзы” дээш хөй-ле чогаалдарны
арттырган.

“Тывада час” деп ном дөрт кезектен тур-
густунган. Бирги кезекте “Амдырал, төрзөн
чурт, хамааты туруш дугайында ырылар” деп
бөлүк хамааржыр. Ийиги кезекте “Лирик-
тиг ырылар”, үшкүзүндө “Чаштарга болгаш
элээдилерге ырылар”, дараазында “Хөгжүм
херекселдеринге музыка”. Ук номда ниитизи-
биле авторнуң сезен ажыг чогаалы кирген.
Сураглыг композиторнуң бижип чораш хөй-
хөй ырыларының, ыяңгылыг аялгаларының
көвей кезии ис чок читкилей бергени дыка-ла
харааданчыг. Ынчалза-даа бо номда үнген
ооң ырылары-биле аныяк хөгжүмчүлөр та-
ныжып, оларны ырлажы бээр аргалыг болу
бергени өөрүнчү болбайн аан!

Амгы үеде Каадыр-оол Бегзиниң “Тывада
час” деп чаа үнген номун бүгү республиканың
библиотекаларынче болгаш кожуун-суур-
ларда уруглар уран чүүл школаларынче
тарадып, харын-даа культурага хамааржыр
албан черлеринге үлөп чорудуп турар. Удавас
К.М. Бегзиниң төрүттүнген хүнүн февраль 18)
таварыштыр ооң чырыкче чаа үнген номунуң
таныштырылганын ажы-төлү болгаш дөргүл-
төрөлдери Ак-Дуруг сумузуңга эрттирерин
планнап турарлар.

Эрес КОЛ.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Ростислав Кенденбильдин 95 чылдаанынга

КОМПОЗИТОРНУҢ АДЫН ЭДИЛЭЭН ШКОЛАДА

Республиканың уран чүүл школазынга бир ай дургузунда тыва ыры-хөгжүмнүн чараш аялгаларының үндезилекчизи, тыва чоннуң ынак композитору Ростислав Кенденбильдин төрүттүнгенден бээр 95 чылынга тураскааткан янзы-бүрү хемчеглерни эрттирдивис.

Бистиң школа ооң адын улуг чоргаарал, хүндүткел-биле 2002 чылдан бээр эдилеп турар болганын айткан, бо юбилей биске канчаар-даа аажок улуг алдар. Мындыг бедик хары-салгалыг үеде бүгү коллективтин кижигүннери идеккейжизин көргүскен. Баштай хүндүлүг композиторулук дугайында чыып алган материалдарны өөреникчилерге, башкыларга база ада-иелерге таныштырган бис.

Ростислав Докур-оолович Кенденбиль (Куулар Кошкар-оол) 1922 чылдың май 30-де Чөөн-Хемчик кожуунда Кара-Дыт деп черге арат өг-бүлөгө төрүттүнген. 1945 чылда хөгжүм-шии театрынга артист болгаш хөгжүмчү кылдыр ажилдап эгелээш, ооң чанынга тургустунган театр студиязынга өөрөнгөш, 1956 чылда Ленинград хоорайның музыка училищезин дооскан. 1958 чылда Кызылдың музыка школазы база уран чүүл училищезинге башкылап турган. 1960 чылда Ленинградтың консерваториязынга ажил-биле холбавышаан, билиин бедиткен.

Ооң ажилдап турар үезинде национал оркестр, хөөмей-сыгыт, ыры уран чүүлү бедил-биле хөгжүп эгелээн. Р.Д. Кенденбиль ССРЭ-нин Композиторлар эвилелинин кижигүнү. 1985-1988 чылдарда Тыва АССР-ниң Композиторлар эвилелинин баштаар черинин даргазы турган. 1982 чылда Тыва АССР-ниң улустуң артисти аттың эдилекчизи, 1987 чылда күрүнө шаңналының лауреады деп бедик атты алган. Композиторнуң шаңнал-хавыязы хөй.

Амгы салгалга ооң арттырып каан өлүм чок хөгжүм чогаалдары: 1958 чылдан 1965

чылга чедир бир дугаар тыва опера «Чечен биле Белекмааны» бижээн, 400 ажыг ырылар, кантат, ораторий, симфониктиг болгаш камерлиг хөгжүм чогаалдары, «Тиелелгениң одазы», «Тыва дугайында ыры», симфониктиг поэма «Төрээн чуртуң делгемнери», «Өлүм чок от» дээш дыка хөй кажан-даа каталаттынмас ырылар, аялгаларны тыва чонунга арттырган.

Р.Д. Кенденбиль 1993 чылдың январь 3-те 70 харлыында чок болган. Тыва уран чүүлге, культурага салым-чаянныг ажы-төлдү мөөнүзү сорулга-биле Тыва АССР-ниң Советтер Чөвүлелиниң доктаалы-биле 1978 чылда школа-интернат тургустунган. Сибирь регионунда кара-чаңгыс бүгү тала-лыг профессионал хөй-ниити өөредилге төвү ажыттыган. Бо үениң дургузунда кайгамчык талантылыг өгбевистиң адын эдилээн школа-интернадывыстың чедишкенини чылдан-чылче бедиктерже үнүп, улам сайзыраан.

Композиторнуң 95 харынга тураскааткан хемчеглеринин утка-шынарының түңнели база бадыйтаан. Бир ай үргүлчүлээн байырлалывыстың баштайгы кезээ школа музейинге «Р.Д. Кенденбильдин амыдыралы болгаш ажил-херээ» деп делгелге-биле эгелээн. Дараазында теория талазы-биле олимпиаданың ажыдышыкыны болган. Р.Д. Кенденбильдин ырларынга бир дугаар мөөрейни чарлаан. Ол ышкаш чурулга салбырының өөреникчилеринин аразында тематиктиг конкурс болган. Теория талазы-биле олимпиаданың жюри кижигүннеринге А.Б. Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл колледжизинин башкызы Ч.В. Самдан, Россияның Композиторлар эвилелинин кижигүнү, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы М.М. Лопсан олар болган. Оларны түңнээни-биле назы-хар аайы-биле бирги бөлүккө 1-ги чергениң лауреады деп бедик атка Софья Уварова, 2-ги чергениң лауреадынга Арбак Донгак, 3-күзүңгө Шончалай

Куирк, ийги бөлүккө: 1-ги чергениң лауреады Эвелина Сундуй, 2-гизинге Елена Оюн, 3-кү черге Дарыймаа Доктуут төлөптиг болганнар.

Теория талазы-биле Олимпиаданың назы-хар аайы-биле үшкү бөлүккө: Айнеш Ламажап 1-ги чергениң, 2-ги чергениң Карина Кыргыс, 3-күзүңгө Алдын-Херел Дадар-кыс болган.

Ол ышкаш «Хөгжүмнүг диктантаыны» эки бижээни дээш Моламдай Дудупка, «Эки ыры» дээш Хову-Аксының уругларның уран чүүл школазындан келген Тахмин Сайиповага шаңналдарны тывыскан.

Р.Д. Кенденбильдин ырыларының күүселдезинин тиилекчилерин илереткен. Назы-хар аайы-биле бирги бөлүккө 1-ги чергениң лауреады Алексина Кунгаалай, Тензин Донгак, 2-ги черге — Тарина Донгак, 3-күзүңгө Шончалай биле Чочагай Куирк угбашкылар болган. Ийги бөлүктүн 1-ги чергениң лауреады Байлак Куулар, ийги чергениң тиилекчизи Алдын-Херел Дадар-кыс, 3-күзүңгө Угулза Алдын-оол, Чаяна Данзын-Нава, Чаяна Хертек олар тиилелгелиг болган.

Чурукчулардан кымнар тергидээш дээр болза, Даң-Хая Канчын 1-ги чергениң лауреады болган, 2-зинге Белчитмаа Мекпер-оол, 3-күзүңгө Самита Бадыргы.

Мөөрейниң тиилекчилеринге дипломнар болгаш өртектер тывыскан. Лауреад аттар алган өөреникчилеринин башкылары: Р.О. Дуктуг-оол, У.Б. Хомушкы, Ч.Ч. Серен-оол, М.А. Лопсан, Б.А. Күжүгет, А.А. Монгуш, Ш.В. Даржай. Ол ышкаш концерт тургузукчузу Марина Лопсанның, Менги Шөмбүлдүн чедиш-кининг ажылын демдеглээр апаар.

Р.Д. Кенденбильдин төрүттүнгенинден бээр 95 чыл оюнга бүгү хемчеглер солун болгаш ажыктыг эрткен. Бир ай үргүлчүлээн юбилей-лиг байырлалга композиторнуң уруу Лориса Ростиславовна киржи, аказының дугайында сактыышкыны сонуургаткан. Композиторнуң чырык адынга тураскааткан байырлап Улусчу чогаалдыг бажыңыга лауреад ат алган өөреникчилер болгаш сурагыл артистерниң улуг концерти-биле доозулган.

Лилия ДАМБАА,
директорнуң оралакчызы.

Элдиг-Хемчик
медээ

ЧАА ЭМНЕ

Элдиг-Хем Улу-гакы хемниң бажы-тайгада турар суур. Ол Чөөн-Хемчик кожууннуң эң ыраа-харылзаазы бер-лааш черде турар.

Элдиг-Хем суурга нелге ажыдышыкыны деп дыңнааш, белек-тудуп алгаш, ажыды-га кириштим. Чүгө Элдиг-Хем суур моонунда Чыргак сум хамааржып турда, ан-даргалап турган мен ажыттыган эмнелгени дуун 2017 чылдың ию-эглээш, кыска хуусаа-оскан. Суурнуң фель-эмчизи Долаана Онд-чыл дургузунда ажил-руур. Чаа эмнелгели-нынга өөрээш, каракта-чажы бүлдөңейип т-«Өөрээнде ыглаар» де-ол ыйнаан.

ТР-ниң культура са-Алдар Тамдын 2018 ч-Элдиг-Хем суурга чаа-тударын аазааны өөр-болду. Сайыт аазаан-ганда, ол күүсеттинер-бүзүрээр бис.

Чаа эмнелгени туду-гени дээш, Тываның баш-Шолбан Кара-оолга, Т-кадык камгалап сайы-лан Донгакка, кожуун-эмчизи Дугар-оол Хер-элдиг-хемчилер өөрү-тиргенин илередип тур-Оолак КАРА-

Төлөптиг ие дугайында

ЧАГЫГ СӨСТҮГ,
ДУЗААРГАК ЧААВАВЫС

Кенни Анак черле шимченгир, эрестиг чаңы-биле кунчуунга дузалажып кирипкен. Хайыраканга база-ла келиннеп келген Анай-Хаак Үндүковна Сат Анакты бе саарыга өөреткен. Бе саары амыр звес ажил бооп-тур. Белерни эдирип тургаш, 6-7-даа катап саар. «Ажылгыр, кезээ, до-руун келинниг болдувус» деп, бээ, кунчуу амырап турганнар.

1966 чылда Сталин аттыг колхоз СЭКП-ниң 22 съездизин аттыг совхоз апарган. Совхозтун директорунга Ада-чурттуң Улуг дайынының кижикчизи, эки турачы Тимофей Күзетеевич Пичен-оол турган. Тимофей Күзетеевич чолаачызы Сары-оол Ховалыг-биле Аныяк-Хендергейде Өргелинде чайлагга халдып келгеш, бе хымызын алгаш, хову-трактор бригаданың трактористеринге аппарып бээр.

Николай акый биле Анак чаавай өгленип алганда, мен 15 харлыг, шору кыс апарган мен. Суурга чайлагдан көжүп кээр-ге, чаа өгленген акы-чаавамың бажыңын сонуургап чеде бердим. Бажың иштин шаг-үениң аайы-биле бөдүүн-даа болза, сайзанаң дег, эдип-дерип алган: оруннарны кружевалыг чоорган-биле шып каан, сыр-тык хаптары база-ла кружевалыг боорга, дыка чарашсынып, магадап көрдүм.

Ынчан Анак чааваыны бир-ле дугаар көөрүмге, узун, бедик дурт-сынныг, хилиң кара, узун чаштарын өрүп алган, шевергин, чаражы аажок. Конфет-чигирин делгеп салгаш, аяк шайын куткаш, мээң-биле эвилең-ээлдек чугаалажыр чаавай болду.

Анак Экер-ооловна совхозтун огород бригаданыңга ногаа өстүрүп, мал эм-нээр черге санитаркалап, хөй чылдарда шаңнал-макталдыг ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Анак Экер-ооловна, Николай Чашкаа-

даевич Саттар 6 ажы-төлдү чырык черге бодарадып, өстүр азырааннар. Уруу Чечена Николаевна Сат Чөөн-Хемчик кожууннуң шериг комиссариатында килдис начальнигинин улуг дузалакчы-зы. Россия Федерациязының Чепсек-тиг Күштер албанынга хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилдааны дээш, ол Россияның Камгалап яамызының юбилей-лиг медалы-биле шаңнаткан. Уруу Чойгана Кызылдың уран чүүл училищезин дооскаш, Чадаананың уругларның уран чүүл шко-лазынга домбра башкылап турган, амгы үеде амыдыралының аайы-биле Кызылда хуу кафеде ажилдап турар. Оглу Эрес чолаачы мергелдиг, уруу Долаана Кы-зылда кондитер цегинде ажилдап чоруур.

Чуртталгада өөрүшкү-даа, муңгарал-даа таваржыр болгай. Улуг оглу Маадыр, хеймер оглу Айдыс аныяк назынында бурганнай бергени чааваының сеткилинге аар согул болган. Күжүр ие тура-соруун быжыг тудуп, салым-хууга таварышкан бергелерни ажып шыдаан.

Анак Экер-ооловна — ажы-төлүнүн быжыг чөлөнгижи, 11 уйнуктарының ынак кырган-авазы. Өөнүн ээзи толуг-томаанныг, сагыш човангыр ада Николай Сат 1992 чылда аарааш, чок апарган. Чаававыс ажы-төлүн бут кырынга тургузуп, эртем-билигге чедирген, мөзү-бүдүштүг ие. Ол амыдыралдың кадык-чаагай ову-хевири сагып, уругларынга үлөгер-чижек болуп чоруур.

Чаававыс чартыктап аарааш, 2-ги бөлүктүн инвалиди апарган-даа болза, бажыңның иштики-даштыкы ажилдарын эр улустан дудак чок боду кылып алып. Анак чаавай аарыында-даа чалынмас, шыдамык, амыдырал дээш чүткүп-ле чоруур кижиги. Эвээш-биче пенсиязын шын

чарып, студент уйнуктарына чедиш чоруур. Уйнуу Чечек Артуровна Сат Сибирьниң культура институтун доо-амгы үеде Кызылда уругларның уран школазында башкылап турар.

Анак Экер-ооловна суурнуң хөй-ажылдарына идеккейлиг кирип чор-2007 чылда Хайыракан суурга «Ту-кырган-авалар» мөөрейинге кириш-2-ги черни ээлээн.

Саттарның төрөл бөлүүнде улу-зылыг өгбевис Анак Экер-ооловна дыралчы байлак дуржулгалыг бол-улуг-биче чуржааттарына үнелиг ч-сүмезин берип, углап-баштап чоруур-жээ, келин кыстың ада-иези-биле тан-баарда, келин айтырарда, чүнү беле-алырын, кудада ужа-төшке кандыг э-эжей салырын — чаавай шуптузун а-өскөнгө тайылбырлап бээр. Дээди э-чок, бөдүүн ие-даа болза, амыды-чуртталганын бир-ле энциклопедия-кижи-дир ийин. Хайыраканның үнд-чурттакчылары Өгүлге, Чашкаадай, До-Чачыр-оол, Ирина, Чылбак Саттар Экер-оол Ооржактын ажы-төлдери-нуктары улуг чаавазын шупту а-хүндүлээрлер. Чуржузу Мая Сарыг-Та-евна Өгүлге.

— Чаававыс Анак Экер-ооловна гүлчү биске, ававыс дег, чагып-сур-деткип, дузалажып чоруур. Куда-дой, даа болурга, «ону-мону мынчаар кы-чоор» деп айтып бээр, дыка угаанныг Ооң ачызында шупту чорук-херекте-ажылдарны кылып билир апарды-деп, сеткилин ханызындан иезин со-чаавазын мактап чугаалаар.

Эргим, ынак чаававыс Анак Экер-овна Сатка арыг-чаагай сеткили, уга-ныг чагыг-сүмелери дээш өөрүп чет-генивисти илереттивис. Ажы-төлүн уйнуктарыңар, чуржааттарыңар араз-хөй-ле чылдарда чурттаарыңарны, ка-шылды, узун назынны күзедивис, чаа-

Ольга САЛЧ
Чадаана хоор.

Амыдыралдан көрүп чоруурга, чонунга хүндүткелдиг, ажы-төлүңгө үлөгерлиг бөдүүн иелер-ле хөй. Олар ажил-ижин кылып, ажы-төлүн азырап, ие хүлээлгезин төлөпти-биле күүседип чоруурлар.

Чөөн-Хемчик кожууннуң Хайыракан суурда улуг чаававыс Анак Экер-ооловна Сат шак-ла ыңдыг кижилерге ха-мааржыр. Ол 1944 чылдың сентябрь 23-те Баян-Тала суурга хөй ажы-төлдүг Экер-оол Ак-оолович, Севек Дондуковна Монгуштарның өг-бүлөзине 6-гы уруу бол-луп төрүттүнген. Анак Монгуш 1-ги класска өөренип турда, аказы аарааш, «бурган-най» берген. Авазы 8 ажы-төлүн азырап, оларны чагып-сургап чорааш, күш-ажылга чаңчытырып өөреткен. «Кижиги ажилгыр, кезээ болза, өскүзүңден өлбөс чоор, уруг-ларым» — деп, авазы чагып чораан.

Анак Монгуш Чадаананың №1 ортумак школазының 8-ки класын дооскаш, ава-зынга дузалажып, ажилдаар деп шиит-пирлээн. «Октябрьның 30 чыл ою» колхозка аар-саар ажилдар кылып, күш-ажылчы ба-зымын эгелээн. Хып дээн чалыы үезинде, 20 харлыында, Хайыракан чурттуг чылгы-чы оол Николай Сат-биле таныжып алгаш, чараш бойдус чурумалдыг, көктүг-шыктыг Адар-Төшке 1964 чылдың 6 айның 6-да Саттарның өдээнге келин болуп келген. Ынчан бээ Чашкаадай Шүрүшкекович Сат улуг оглу Николай-биле Сталин аттыг колхозка чылгычылап, кунчуу Хорлуу Да-вааевна колхозтун белерин саап турган. Бээ, кунчуу Саттар 9 ажы-төлдүг, ажил-иши, эпиги-найралдыг өг-бүлө болган. Бээ ол үениң аайы-биле шору эртемниг, 4 класс дооскан болгаш, Ада-чурттуң Улуг дайынының соонда чылдарда Хайыракан сумузунун баштайгы суму даргазы болуп ажилдап чораан. Ооң башкы дунмазы Доржу Сат (чон ону Башкы-Доржу деп адаар) төрүттүнген херечилелдер бижии-ринге дузалажып берип турган. Кунчуу Хорлуу Давааевна чон кара чажын ийи чара өрүп алып, ак шырайлыг, чаражы аажок, оожум, томаанныг кижиги болган.

Ада-иевис чүс харлаанынга

ОКТАБРЬ
РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ
ЧАЖЫТТАРЫ

Бистин эргим ада-иевис Салчак Окал-оолович биле Долзамаа Дыртык-ооловна Тойбухаалар кайызы-даа Бай-Тайганың Көп-Сөөккө төрүттүнгөш, аңаа өзүп, өглөп-баштангаш, 11 ажи-төлдүг болганнар. Авам-ачам кайызы-даа Октябрь революциязының чажыттары, аравыска чораан болза, 2017 чылда 100 харлаар турган.

Авам — Маа-дыр ие. Ачам-биле кады хөй-хөй орден-медальдарның эдилекчилери, күш-ажылдың хоочуннары. Оларның салгалдары — хөй ажи-төлүнүн уруглары эңдерилген, ынчангаш аныяк-өскөн хан төрөл чонун танып-билип, ук-төөгүзүн утпайн, өгбелериниң өзү-чаңчылдарын сагып чорзун дээш, оларның үлегер-чижээн дөзөп салгал чорзун дээш, бо сактыышкын чүүлүмнү бижидим. Чонунуң солуну «Шынның» арыннарынга үнгөн чүүл төөгүгө мөңгө артар дээрзинге бүзүрээр мен.

Ада-иевис кайызы-даа аажок ажилгыр, кечээ, ус-шевер бөдүүн улус чүве. Ачам чазаныр киж. Ажи-төлүнүн улугларын өглээрде, боду чазап кылып чораан. Авам — уран-шевер даараныкчы. Пөс-таавы болгаш алгы-кеш-кандыг хепти ол даараваан дээр! Ус-шевер ада-иевин ажи-төлү дөзөп арткан.

Бай-Тайганың Кызыл-Даг чеди чыл школазында, ада-ачавыстың аттары «Кызыл дептер» кири бижиттинген. Ачам улаачылап тургаш, кылдан бараан сөөртүр тергелиг, шанактыг турган. Кызыл — Тээли аразында чеди хонуп ааш кээр. Аңдын солуп мунар өртээлдерлиг. Турнуң Дус-Дагдан дус база сөөртүп турган. Уруус турбаан үеде Ооруглар аксында, Саам-ырдан сырларны айтка, шарыга бадырып, үе-те өөрү-биле тудуг-суурну эгелзэн.

Бистин бажыңыс Кызыл-Дагга туттунган дугаар бажың. Улуг бажыңның тудуу доосту үге, чоорту ону школа кылып, уруг-дарыгыңи бери берген. Ортун акым Сүдөр-оол: «Школа — бажыңым, башкым — Шооча» дээр киж. Кызыңың ады ындыг турган. Акыларым калыктан кылаштажып кээп өөренип турган. Акымыс Ыпын-оол школага өөрени бээрде, 6-чы дунмазы ону эдерип, куш даң бажында-ла ил кээр, кичээл төнгүжө чедир манаар боорга, акылар кээргээш, акызы-биле чаңгыс класска ртуп каан, ынчангаш школаны алышкыларга дооскан.

Ачам беш харлыг турда, Седен акым үш хар-турган. Ада-иези чок апаарга, кырган-авам ижин чүктээш, улун четкеш, Шемиден Бай-ганың Көп-Сөөккө эккелген. «Чеди харлыг аш-ла, кырган-авам биле дунмамны азырай-тен мен. Улустун айбызын кылгаш азы аалдар а согарга, дузалашкаш, ижин-хырынны эккээр ан мен» — деп, ачам сактып чугаалаар киж.

Ачам тудуг бригадирлеп-даа, чунар-бажыңга чылап-даа турган. Мээң сактырым, дүште эмир улус хумуңнарлыг хемден суглаар бис. Эр-ишакта өөренир акыларым, угбаларым дүш-да суглаар. Кышкы үеде ачам суур үстүңгө-те дошту оя шаап каар, боду тергелиг айтка-аарларлыг суглаар. Ачам школага ажил-агый-лекчилеп турган (хеп талазынга), Деспи Попа-ович чөстөм — чөм талазынга. Чапсарда ачам-а база эштеримниң карандаштарыыстың баш-и сүвүртүп бээр турду. Школаның чиигенир-ыңын база ачам аштаар. Кызын өөреникчилер-дээнде ооң дожун соктап тургаш, аштап каап-Башкыларның одаар ыяжын белеткээр дизе-ылбас чүвези чок. Ынчангаш «ажылда багай-л чок» дээр киж.

1944-1945 чылдарда ачам колхоз даргалап-ан. Улуг-Оорунуң «Тиилелге» колхозунун дар-и Сундуй-оол Салчак, Көп-Сөөктүн «Чаа орук»-озунун даргазы — ачам. Ол дугайында Михаил-чакович Сундуй-оол Ак-Довурак хоорай solu-

нунга бижээн. Оон аңгыда сайыт чораан чөстөм Хертек Лопсанович Даржаа «Авамның авыралы»-деп номунда база бижээн. Дайын үезинде-даа ада-иевис фронтуга дузага улуг үлүг-хуузу кириген.

1960 чылдардан бээр авам-ачам «Тээли»-совхозтун төрүүр хоюн кадарып эгелзэннер. Ачам хой бригаданың бригадир турган. 100 хойдан чүс ажи хураганы камгалап ап, мурнакчы мал-чыннар болуп, орден-медальдар-биле шаңнаткан. 1968 чылда авам эки көргүзүглери дээш Москвада көдээ ажил-агыйның чедишкенинниң делгелге-зинче баар путевка-биле шаңнаткан. Москвалааш кээрге, дыка-ла амыраан бис.

Ада-иевис 1936 чылда бадылашкан. Ынчан ачам дерги садынга ажилдап тургаш, керосин садып келген чинге кара уругну аңдыга ушкаргаш, аалынга керосинни чедирип берген-дир. Ынчаар таныжып алганнар. Сөөлүндө билдине бээрде, ачамны көдээ Совет келдирткеш: «Кым мурнай чагаа бижээни?» деп байысап турган дээр. «Мен бижээн мен» деп харыылаан киж-дир.

Авам бижээчилеп чораан. Латин болгаш тыва дылга бижири. Аалдар кезип улуг улусту үжүк-бижикке өөретчип турган, аныяндан аревз кижигүннери, бүгү назында коммунистер чо-раан. Авам даскыл даргалап (херзэженнер) турган. Дайын үезинде фуфайкалар, эжеш хол-хаптары, кидис уктарны даарааш, фронтуге чорудуп турган. Ачам инек сокканда, сирилээрин көргөн мен. Инек, аят кезин боду эттеп алыр. Эзер, чүгөн, суглук, дага — шуптузун кылыр. Бистер хой кадарып чо-рааш безин куруг чорбас бис: алгы ууштаар, чүн эзер, ширтек сырыыр. Черле ынчаш мал ажилы дыка дыш чок, ажилгыр, кечээ улус-ла шыдаар боор чүве: хой, өшкүнү чугдурар, кыргыдар, сиген-нээр, кыштаг-чайла, чазаг-күзеге көжөр-дүжөр... Ынчангаш школачы тургаш-ла, дыштанылгаларда ада-иевиске дузалажып, оларны халап, хой када-рары хүлээлгевис турган.

Улуг угбавыс Аракчаа Салчаковна Сал-чак (Тойбухаа) — дээди эртемниг башкы, улус өөредилгезиниң тергиини. Улуг чөстөм Көк-оол Сүрүңович Салчак — чолаачы, механизатор. Ийи дугаар угбавыс Феодосия Салчаковна Оюн (Тойбухаа) — садыг шугумунун дээди эртемниг ажилдакчысы, «Совет садыгның тергиини» хөрөк демдээниң эдилекчизи. Чөстөм Айыс-оол Кашлык-оолович Оюн ийи дээди эртемниг, бүгү назыда удуртур ажилдарга (райпо, рабкооп даргалап) ажилдап келген.

Улуг акымыс Ыпын-оол Салчакович Тойбухаа мөге киж. Туранга тудуг мергежилдинге өөренип алгаш, мастерлеп, инженерлеп ажилдап чораан. Чаавам Анакан Кара-Саловна Тойбухаа садыг училищезин дооскан. Хөй чылдарда бухгалтерлеп ажилдаан. Ортун акым Бак-оол Салчакович Тойбу-хаа — мал эмчизи. Эстонияга кызыгаар шериниң кеззэнге албан хүлээлгезин эрттирген. Чаавамыс Кара-кыс Намзыраевна Тойбухаа — зоотехник. Хеймер акым Маадыр Салчакович Тойбухаа Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунун зоотех-ния салбырын дооскан. Аныянда-ла «аңдының бажы хоя» берген. Чаавам Достамаа Бадыевна Тойбухаа (Бырынай) база зоотехния салбырын дооскан. Сөөлүндө башкы училищезин дооскаш, кижизидикчи башкы болуп ажилдап чораан.

Үш дугаар угбам Эмма Салчаковна Хертек (Тойбухаа) Красноярскиниң саң-хөө техникумун дооскан. Чөстөм Николай Агбаанович Хертек — чолаачы.

Мен бодум Анна Тойбухаевна Хомушку (Сал-чак) садыг училищезин, Красноярскиниң саң-хөө техникумун дооскан мен. Тээлиниң курбанкызындан эгелзэш, Кызылдың курбанкызынга хөй чылдарда ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үндүм. Өм-эзи Николай Буйансакович Хомушку «Ми-8» вертолеттун бортмеханиги чораан. Иркутскиниң ухар чүүл училищезин кызыл диплом-биле доос-кан. Тыва авиацияның хоочуну.

Эң бичевис Юрий Салчакович Тойбухаа чурук-чу, даш чонукчу. Уран чүүл училищезин кызыл диплом-биле дооскан. Владивостоктан бээр хүрежи чораан. Ол «Улусчу ус-шевер мастер»-деп аттыг. ТР-ниң культуразының алдарлыг ажил-дакчысы. Кеннивис Урана Салчаковна Тойбухаа (Сундуй-оол) Барнаулдун медицина институтун дооскан.

Нинти аймаавыста бөгүн 300 ажи киж бис. Ада-иевис шуптувусту ажилгыр, кечээ кылдыр өөредип-кижизиткен. Шынап-ла, оларның өөредии хилис барбаан, өгбелериниң чагыг-сөзүн салгакчы-лары сагып, чуртталганы ажил-иштиг уламчылап чорууру өөрүнчүг.

2017 чылда чүс харлаар турган ада-ачавыстың чырык овор-хевирин сактып, ачы-буяны дээш оларга мөгөйп, өөрүп четтиргенивистин демдээ кылдыр чер-чуртувус, ук-төөгүс дугайында бо чүүлдү уламчылаары-биле келир үеде салгалда-рывыска — ажи-төлдөривиске дамчыдып ор мен.

Анна ХОМУШКУ.

Кызыл хоорай.

Чуруктарда: Салчак Окал-оолович,
Долзамаа Дыртык-ооловна Тойбухаалар.

Бай-Тайганың хүндүлүг чурттакчылары

КАЙГАМЧЫКТЫГ АЛДЫН КУДА

Нойна, Бараат Делег-оолдар.

Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал сумузунуң хүндүлүг хоочун чурттакчылары Бараат Иргитович биле Нойна Сарыгларовна алдын кудазын эрттирген.

Бараат Делег-оол 1942 чылдың июнь 22-де Бай-Тал сумузунуң Кара-Дуруг деп черге бөдүүн ажи-ишчи араттар Иргит Баянович биле Хүргүл Кылын-ооловнаның өг-бүлезинге төрүттүнгөн. Бай-Тал ортумаа школазын дооскаш, Красноярскиниң, Кызылдың башкы институттарына өөренип турган. Красноярскиниң башкы институ-дунга ийи чылдың директорлар курузун база дооскан.

Чөдөн чылдарда марксизм-ленинизм университетиниң кызыл дипломун ап, философия, эрге-хоойлу, экономика эртемнерин немей чедип алган. Кызылдың башкылар билии бедидер инсти-тудунга төөгү башкызынга дээди категорияны чедип алгаш, шко-лага директорлаар документини холга алган. Ол Бай-Тайганың Кызыл-Даг школазынга пионер вожатыйлап эгелзэш, Шуй, Бай-Тал, Кара-Хөл, Тээли ортумаа школарынга директорлап, 35 чыл төөгү, экономика, эрге-хоойлу эртемнерин башкылап келген. Бараат Иргитовичиниң доостурган хөй санныг өөреникчилери ооң мергежил уламчылап, Тываның аңгы-аңгы булуңнарында төөгү башкылары болуп ажилдап чо-руурлар.

1968 чылда Шуй школазынга ажилдап турар үезинде «РФ-тиң өөредилгезиниң тергиини»-деп атты чедип ап, КПСС-тиң кижигүнүгө кирген. Ажилдап чораан черлеринге кожуун бол-гаш көдээ совет депутатынга, өөредилге-кижизидилгени сайзы-радырынга идепкейлиг кижип, эвээш эвес үлүг-хуузу кириген. Бай-Тал, Эрги-Барлык, Тээлиниң №1 школаларына хөй чылдар ажилдаан. Өөредилге эргелелинге инспекторлап база чораан.

Хоочун башкы Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң 100 чылы, Бай-Тайга кожуунуң 70 чыл ою, «Россияның патриоду»-медальдарның, «Партийжи шыл-гарал» ордениниң, Күш-ажылдың хоочуну, Бай-Тайга кожуунуң алдарлыг ажилдакчысы аттарның, ТР-ниң Дээди Хуралының, Хөй-ниини палатазының болгаш оон-даа өске шаңналдарның эдилек-чизи.

Хүндүлүг хоочунувус Ба-раат Иргитович «Шын» солунуң доктаамаал бижикчизи. «Шын» солунуң эрттирип турганы «Төрзөн чурттуң төөгү берем»-деп мөөрейниң тилекчизи. 2017 чылдан тура РФ-тиң болгаш ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү. Ол чогаалга сонургал-дыг киж. Ооң баштайгы чогаал ажилы «Хемчиктин сылдызы» со-лунга «Кара-Чода» деп шүлүгтелди парлаанындан эгелзэн. Ол «Шын»,

«Сылдысчыгаш» солуннарның бижикчизи, хөй санныг чечен бол-гаш тоолчургу чугааларның, көдээ ажил-ишчилерниң амыдыралын чырыткан материалдарның автору.

Бараат Иргитович аныяк чыл-дарындан тура туризмге ынак. Ол Даг-Алтайны, Кавказ чурттарны эргип, турист ажилдарны кылып, школачылары-биле хөй удаа аңгы-аңгы хевирлерниң походтарын организаастаан.

Өөнүң ишти Нойна Сарыглар-овна Барыын-Хемчик кожуунуң Хөндөлөң сумузунга бөдүүн араттар Өртең-Сал, Соскармаа Сарыгларовна үш дугаар уруу болуп төрүттүнгөн. Ада-иези Аксы-Барлык адаанга Улуг-Хову, Теве-Хая чоогунга чурттап чорааннар.

1950 чылда өг-бүлө Эрги-Бар-лыкче көшкөш, ажи-төлүн 7 чыл школазынче өөреткен. Нойна Лидия дунмазы-биле 8 класс дооскаш, Кызылдың эмчи учили-щезинче кирип алганнар. Нойна Сарыгларовна 1963 чылда учи-лищезин дооскаш, фельдшер-акушер эртемни чедип алгаш, өскөн-төрзөн суурунга медицина пунктузунга эргелекчилеп, бирги ажилчын базамын эгелзэн. Ол комсомол ажилын база херзэжен-нер чөвүлелин катый харыылап, шудургу ажилдап турган.

Бараат Иргитович биле Нойна Сарыгларовнаның таныжып ал-ганы кайгамчык солун төөгү. Бир катап Шуйга болур комсомолчу кудаже Нойна Сарыгларовнаны база ооң кады ажилдап чораан комсомолчуларны, аныктарны чалаан. Ол ынчан комсомолчу куданы аныяк баянист башкы Бараат Делег-оол башкарып эрт-тирген. Ол үеде комсомолчу ку-далар кончуг солун эртер турган. Эзиртир суксун аймаа шуут чок, баян, гитара үделгези-биле ыр-лажып, йөрээлдер, ыр-шоор-биле демдеглээр. Кудага кончуг чараш-вальсты танчылааш, ийи аныяк танышкан. Кайызы-даа комсомол-партияның кижигүннери, фести-вальдарга иелзэн идепкейлиг кижип, бот-боттарын деткижип, чонунга дыка хөй эки чүүлдери арттырган.

1967 чылдың июль 8-те Бай-Тал суурга кудазын эрттиргеннер. Нойна Сарыгларовна 1972 чылда Кара-Хөл сумузунуң эмнээшкин амбулаториязынга эргелекчи кыл-дыр томуйлаткан. Ол шупту су-муларга ажилдааш, 1991 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Ооң хөй чылдарда ажил-ижи бедии-биле үнелеттинген. Ной-на Сарыгларовна «Социалистич-чарыштың тилекчизи»-деп хөрөк демдээниң эдилекчизи, суурнуң, кожуунуң депутатынга, деле-гацияларына соңгуттуруп чораан.

Делег-оолдарның өг-бүлөзи 7 ажи-төлдүг. Олар уйнуктарын өстүрүп, кижизидип чоруурлар.

Шөңгө КУЖААН.
Тээли суур.

...Өртемчейде кижилерге
Өлүм-чидим турбас кылдыр
чаязымза...

— деп, Мergen-Херел Монгуш бодунун
“Чаязымза” деп ырызын бижээш,
бараалгадып чораан. Чонунга ажык-
тыг чүүлдерни кылып чорааш, че-
диншинни чедип алган кижилерниң
алдар-ады мөңгөдө артар. А кажан
хөгжүмчү кижиге делегейге чо-
руптарга, ооң бижээн ыр-шоорун
чону ырлажып артып калыр.

Мergen-Херел Мажааевич бистиң
аравыска чурттап чораан болза, январь
30-нүн хүнүндө 68 харлаар турган. Ол
кончуг аныяанда бо өртемчейден чарлып
чорупканы дыка-ла харааданчыг. Амга
чедир чурттап чораан болза, та чеже-чеже
ырыны чогаадып, сарыг дыттыг Чадаана-
зын алдаржыдып, хей-ле аялганы бижири
турган ийик. Хөгжүмчүвүстүң адазы Мажаа
Монгуштуң ачазы Чамыяң Монгуш Үстүү-
Хүрээниң эмчи ламазы чораан кижиге-дир.
Улус ооң адын чиге адавас, “Артык эмчи”

Композиторнуң чырык адынга

БАРААН БОЛУП ЧОРААН

дээр турган. Алыс боду моол уктуг, кай-
гамчык ырлаар кижиге чораан дижири. Ооң
оглунуң оглу Мergen-Херел кырган-ача-
зын дөзөп, ырлаар болганы ол. А адазы
Мажаа холундан карандаш черле салбас,
бир-ле чүвени шорбалап, солун-сеткүүл
арыннарынга чогаалдарны, чүүлдерни
доктаамал чырыдып турган. Ооң оглу
ачазының ол чаяанын салгап, шүлүк база
бижири болган.

М-Х. Монгуш бичиизинден-не мөөрей-
фестивальдарга кирип, улус-чонну уя-
ранчыг үнү-биле магададып, уран чүүлге
сонуургалдыг болуп өзүп келген. Шору
улгадып келгеш, ырының сөзүн, хөгжүмүн
боду бижип ап, күүседип эгелзэн. Бир ка-
тап Культура бажыңыга ук албан чериниң
коллективи шупту чыгып алган турувуста,

Мergen-Херел бистиң чанывыска чедип
келгеш: “Мындыг ыры бижип алдым, со-
нуургап дыңнаңар даан!” — дээш, чаа
«төрүттүнген» ырызының аялганын эдер-
хааржакка үдевишаан, биске бараалгадып
берген. Ооң ол “Курай, Курай” деп амгы
үеде билдингир апарган ырызын эң-не
бир дугаарында дыңнаанымыс ол болган.
Ынчан ол ырыны чарашсынга, ооң авто-
рун хөлчок мактап турган болгай бис... Ук
ырыны ам бүгү чон байыр-наадым болган
черлер санынга дыңнаар, кижиге бүрүзү
ырлап чоруур апарган-дыр.

Мergen-Херелдиң бижээн ырыларын
ооң өөнүң ишти Айнаш биле уруу Аржаана
эң-не баштай дыңнап чорааннар. Айнаш
Борисовна уруглар эмнелгезинге дамырже
сыкыртыр бедик мергежилдиг эмчи болуп

ажылдап чораан. Ол ам хүндүлүг
нылгада. А уруу Аржаана “Серебря-
наторийинде массааж кылыр эмчи”
болуп ажылдап турар.

Чадаана хоорайга Чөөн-
кожуунуң культуразының уран
тылыг кижилери болуп чораан
культуразының алдарлыг ажылда-
ры Маадыр-оол Борбаанды, Ан-
Иванович база Мergen-Херел
оожуктуң үш дажы ышкаш, чон
сеткилдии-биле бараан болуп чо-
Мergen-Херелдиң адын кожунуңу-
ра бажыңы эдилеп чорууру черле
Ук культура өргээзинге чылдың-на
30-де композиторнуң чырык адынга
кааткан сактыышкын кежээзи, ыра-
мөөрейи дээн чижектег хемче
эртирип турар. Ынчангаш Тыва
вар оолдарының бирээзи Мergen
Монгуштуң чонунга артырып ка-
шоору мөңгөдө артар.

Виктория Пю-
Чадаана,

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ
КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредери-биле тыва
хүреш, сумо бөлүүнүгө хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге
халас эштир.

Тренер-башкы:
Баасан Андрее-
вич Баткар — Тыва
Республиканың На-
чын мөгези, сумо-
га спорт мастери,
оолдар аразында
Европа чемпиону,
сумога бичии оолдар
аразынга Делегей
чергелиг чемпион,
аныяктар аразында 3 дакыр
Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

О ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейн-
ге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар.
Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа назыны четпээн 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник,
четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн
санында халас эштир.

Тренер-башкы:
Донгак Сайын-Белек
Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-
биле:

1. Эмчи справказы
(дерматолог, я/гист, педиатр).

2. Сугга эштир хеп, бөрт, карак шили, чунар-
бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

«ШЫН» солуннуң
туда садып алыкчыларының
кичээнгейинге

«Шын» солунну «Гаруда», «Беш сылдыс»
садыг төптөрүндө, Тувапечатьтың да-
раазында:

- 50 дугаар садыг чанында;

- «Южный» универмагының чанында;

- «Востокта»;

- 20 дугаар садыг чанында;

- Төптө: Арбат; Детский мир (40 ду-
гаар садыг чанында) киоскилеринде база
редакцияның бодунда (Красноармейская
кудумчузу, 100. 2-ги каът, 7 дугаар өрээл)
садып турар.

Промою печь автомо-
биля не снимаю панели.

ПРОДАМ:

- 1) Буровые трубы
- 2) Легковой прицеп (новый)
- 3) Колеса комплект 195/65/R15,
шиповые — 4 штук
- 4) Колеса 175/70/R13 лето —
2 штук
- 5) Диски литые — 4 штук.

Телефон: 8-913-112-6801

Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва Республикада истелге
эргелелиниң удуртукчузу Бай-Тайга кожунуңуң Тээли суурунга хамаатыларны
хүлээп алыр дугайында

Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва Республикада истелге эргелелиниң уд-
туртукчузу юстицияның генерал-майору Андрей Евгеньевич Потапов Бай-Тайга кожунуңуң Тээ-
ли суурунун Комсомольская кудумчунуңуң 18 дугаарлыг бажыңыга 2018 чылдың январь 26-н
хүнүндө 11.00 шактан 13.00 шакка чедир хамаатыларны хүлээп алыр.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12423 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 414

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К.Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтигел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкзэн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Краченко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарны
торларының бодалдары редакцияның туружу-
дүүлгенин барып болур. Айыттыг саннары бол-
еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш автор
боттары харылзалар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730.
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонна дол-
гору.